
פרשת אומאן בחיי ר' נחמן מברסלב ומשמעותה בתולדותיה ובמסכת רעיונותיה של חסידות
ברסלב

Author(s): מ' פייקאוו

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. א (תשל"א), חוברת א-ב, pp. 61-87

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70054004>

Accessed: 22/11/2011 06:18

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at
<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

פרשת אומאן בחיי ר' נחמן מברסלב ומשמעותה בתולדותיה ובמסכת רעיונותיה של חסידות ברסלב *

מאת מנדל פייקאז'

א

בספרותם של חסידי ברסלב בולטת בייחודה עמדה שלילית נמרצת כלפי החכמות החיצוניות והחקירה הפילוסופית. תפיסה עיונית, שכל עיקרה הוא דחייה מוחלטת של הנחות-היסוד של ספרות המחקר והמחשבה היהודית, מצאה את ביטוייה בכמה וכמה מדרשותיו של ר' נחמן¹. הוויכוח התמידי על היחס שבין אמונת אבות ובין ההשגה העצמית של האדם, שהועלה ביתר חריפות בתקופת צמיחת החסידות ולאחריה, בזיקת מישרין לעליית ההשכלה בזירת החיים היהודיים, בשורת חיבורים², מצא לו את ביטוי המעמיק והנוקב בדרשותיו-מאמריו של ר' נחמן. הניגוד שבין האמונה התמימה לבין החקירה העצמית של האדם הואר בדבריו הארה מקורית, על יסוד תורת הצימצום והחלל הפנוי של קבלת האר"י מחד גיסא ועל יסוד תורת האימאנציה האלוהית, המאפיינת את חסידות הבעש"ט, מאידך גיסא³. שיחותיו ואימרותיו של ר' נחמן אף הן משופעות דברי גינוי חריפים כלפי החקירה השכלית בעיקרי האמונה הדתית⁴. גדולה מזו, בעיית האמונה והכפירה הטרידה את ר' נחמן לא רק מתוך מניעים עיוניים צרופים, ואף לא רק מתוך הנסיגנות שהתנסה במעמקי נפשו, אלא גם משום שפעמה בו התודעה ההיסטורית החריפה, שה"חכמות החיצוניות" הן אויבתה הגדולה ביותר של המסורת היהודית, כפי שנתגבשה במשך דורות רבים במזרח-אירופה. תחושתו החדה לגבי כוחם הריאלי של גורמי המציאות החיצונית בעיצוב הפנים הרוחניים של הדורות באה לכלל ביטוי בהכרזתו הידועה על

* מאמר זה יסודו באחד מפרקי עבודת גמר באוניברסיטה העברית: "מחקרים בספרותם של חסידי ברסלב", שנעשתה בהדרכתו של הפרופ' י' תשבי בשנת תשכ"ח. חובה נעימה היא לי להודות לפרופ' תשבי על הערותיו החשובות.

- 1 ראה, למשל, סי' כא, סב, סד בליקוטי מוהר"ן קמא וסי' ז בליקוטי מוהר"ן תניינא.
- 2 ר' למשל אצל יהודה בן מרדכי הלוי הורוויץ אשר נפטר בגרודנא בשנת 1797 וספרו, עמודי בית יהודה, יצא לאור באמסטרדאם תקכ"ו; יהודה לייב מרגליות נפטר בפראנקפורט דאודר בשנת 1811 וספרו, בית מידות, יצא לאור בדיהרנפורט תקל"ז; פנחס אליהו בן מאיר הורוויץ נפטר בקראקא בשנת 1821 וספרו, ספר הברית, יצא לאור בברין תקנ"ז, נתפשט בתפוצות ישראל וזכה למחדורות רבות. וראה עליהם, י' צינברג, תולדות ספרות ישראל, ג, תל-אביב 1958, עמ' 310–324; ב"צ דינור, במפנה הדורות, ירושלים תשט"ו, לפי המפתח שם; ר' מאהרל, דברי ימי ישראל, דורות אחרונים, ספר רביעי, מרחביה 1956, עמ' 36–52. ביבליו-גראפיה נוספת ראה, ג' קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, מרחביה תשכ"ו, א', עמ' 585, 589–590; ב, עמ' 418–419. על רישומו של ספר הברית בדברי ר' נחמן ראה: מ' פייקאז', מספרותם של חסידי ברסלב, קרית ספר, מה (תשל"ל), עמ' 615–617.
- 3 ראה י' וייס, ה'קושיא' בתורת ר' נחמן מברסלב, עלי ע"ן, ירושלים ותל-אביב תשי"ב, עמ' 245–291, ובייחוד לענייננו, שם, עמ' 261; י' תשבי—דן, חסידות, האנציקלופדיה העברית, כרך יז (להלן: תשבי—דן), עמ' 779.
- 4 ראה ספר שיחות הר"נ (חלק שני של שבחי הר"נ), סי' ה, לב—לח, רטז—רכז (כאן ולהלן לפי מהד' ירושלים חש"ד); ספר שבחי מוהר"ן (חלק שני מס' חיי מוהר"ן): להתרחק מחקירות ולהתחזק באמונה (כל המובאות ומראי המקומות לפי מהד' ירושלים תש"ז).

חוקת היהודים ברוסיה משנת 1804, המכונה בספרותם של חסידי ברסלב "גזירות הפונקטין". את העוקץ המרעיל שבגזירות אלו ראה בסעיף שעניינו לימוד חכמות ולשונות דווקא *4. ולא זו בלבד, אלא שלדעתו גם בחיי המעשה עדיפה האמונה הפשוטה על החקר רבות והספקנות. לעומת מבוכתו, בדידותו ושממונו הנפשי של "המחקר שאין לו אמונה", העמיד ר' נחמן את בטחונו של המאמין התמים, שלווה נפשו וכוח עמי דתו בתלאות החיים *5. עמדה זו משתקפת בבירור בכמה מסיפוריו *6, יצירי רוחו, ותיא מצעו הרעיוני של "מעשה מחכם ותם", הסיפור התשיעי באסופת המעשיות *7. יוסף פרל עשה, כידוע, שימוש רב בדברי ר' נחמן, ולא משום ש"טעה לחשוב שצדיק זה הוא פוסק אחרון בעניני חסידות", כפי שטען ש' דובנוב *8, אלא—בין שאר המניעים, כגון זיקתם המשותפת של המשכילים והצדיק מברסלב אל היצירה הספרותית—משום שהבחין במשקלן ובייחודן של טענות ר' נחמן נגד ההשכלה.

עם חדירתם ההולכת וגוברת של רעיונות ההשכלה ומפעליה בקיבוצי היהודים במזרחת של אירופה, לאחר פטירתו של ר' נחמן, החריפה מלאכת הוקעתם מצד תלמידיו. עיון חטוף בספרו הגדול של ר' נתן, ליקוטי הלכות *9, דיו כדי להעמידנו על חשיבותו של הפולמוס *4: ראה: שבחי מוהר"ן, פרק להתרחק מחקירות, סי' יב: "פעם אחד נשמע שרוצים לגזור ח"ו כמה גזירות על ישראל (שקורין פונקטין) ונשמע או שגזירה אחת מהם הוא שיהיו ח"ו ישראל מוכרחין ללמוד בניה' חכמות ולשונות. ואמר רבינו ז"ל, שעל גזירה זאת צריכין לגזור תענית ולצעוק ולצועק להשיית יותר מעל כל הגזירות, כי גזירה זאת היא צרה גדולה מכל הצרות ורעות שבעולם, כי עי"ז ח"ו מעבירין על דת לגמרי, כמו שרואין בחוש בעו"ה, שכל מי שנכנס בדרך הזה יוצא מן הדת לגמרי... פ"א אמר רבינו ז"ל: אוי ואבוי שאין אנו חושבין כלל בשביל בנינו ודורותינו איך להצילם ממים הזידונים הרעים האלה, הרוצים לשטוף את העולם ח"ו, שהם דרכי הלימודים הרעים של חכמות ולשונות ופילוסופיא המתפשטים עכשיו בעוה"ר וכו'". וראה בעניין זה: חיי מוהר"ן, פרק שיחות השייכים להתורות, סי' ו; שבחי מוהר"ן, פרק ענין המחלוקת שעליו, סי' ז, ועוד. והשווה: ישראל היילפרין, רבי לוי יצחק מבראדיטשוב וגזירות המלכות בימיו, בתוך: יהודים ויהדות במזרח-אירופה, ירושלים תשכ"ט, עמ' 345–346.

5 אין כוונתי לטעון כי מושג האמונה הפשוטה והתמימה הוא בראש סולם הערכים הדתיים במסכת רעיונותיו של ר' נחמן. נכון הדבר, כי תפיסה פשטנית זו עולה מתוך דברי ר' נחמן אך ורק בפרספקטיבה של פורענות הכפירה, בעימות עם הרעיונות השכלחניים. מה שאין כן במקומות שבהם עומדת האמונה לדיון בזכות עצמה. וראה מאמרו הנ"ל של וייס, וכן תשבי—דן, עמ' 778–779, 811.

6 ראה ספר סיפורי מעשיות, ניו יורק תש"ט (דפוס צילום לפי מהד' למברג תרס"ב), מעשה מחיגר, עמ' 30; מעשה מבעל תפלה; מעשה מהז' בעטלירס, עמ' 139–140.

7 ראה ש' ניגער, בלעטער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, ניו-יארק 1959, עמ' 172: "דער חכם און דער תם—דאס איז דער משכיל און דער חסיד" (ההטעמה—במקור); מ' ווינער, צו דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור אין 19טן יארהונדערט, ניו-יארק 1945, כרך א, עמ' 36.

8 שמעון דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תש"ד, עמ' 309 הערה 1.

9 ראה ליקוטי הלכות, אורח חיים: הל' השכמת הבוקר, הלכה ד, אות י; הל' ציצית, ה, טו; הל' ברכת השחר, ה, כח, עב; הל' תפילה, ד, ז; הל' נפילת אפים, ד, ד; הל' בית הכנסת, ו, ט; הל' שבת, ו, יג; הל' ראש חודש, ז, יא; הל' פסח, ז, ו. יורה דעה: הל' בהמה חזיה טהורה, ד, טז; הל' גילוח, ב, ב; שם, ג, א—ב; ד, ו. אבן העזר: הל' פריה ורביה והל' אישות, ה, ג; הל' קידושין, ג, כ; הל' יבום וחליצה (בתוך הל' גיטין), הלכה ד. חושן משפט: הל' הלוואה, ד, ח; הל' גבית חוב מהיתומים, ג, ה; הל' שותפים בקרקע, ד, א; הל' פקדון, ד, ד. כא—כב; הל' נזיקין, ד, ל.

האנטי-משכילי בהסידות ברסלב. לא נתקררה דעתם של ר' נתן ובני סיעתו עד שהלהט הקדוש נגד ההשכלה, מפעליה ואישיה, שתסס בהם בעוצמה רבה, מצא לו פורקן ספרותי וציבורי על-ידי חיבורם והפצתם של קונטרסים פולמוסיים חריפים. קונטרסים כגון — קנאת ה' צבאות (שנתחבר כדי "להציל נפשות הנשואים ממים הזידונים, מים העכורים, מים הסרוחים, מים המרים, הבאים מבאר שחת... לעקור ולבטל כל הדעות הרעות והמרות, כזבים ושקרים, אשר חפו על ה' ותורתו")¹⁰, ומכניע זדים¹¹, שבו שפכו קיתונות של חרפות וגידופים על ראשי המשכילים, ואסרו באיסור גמור לעיין בחיבוריהם "ולהתרחק מהם ומספריהם הטמאים יותר מטומאת מת ומצורע".

לעומת זאת, העובדות החותכות העולות מתוך עיון ביקורתי במציאותו הביוגראפית-ההיסטורית של ר' נחמן, ובייחוד בפרשת חייו באומאן (אחת מתחנותיה החשובות של ההשכלה ברוסיה), הן לכאורה סתירה גמורה לעמדתו העקרונית. כוונתי לפרשת השתקעותו באומאן במחצית השנה האחרונה, לערך, לימי חייו; לשיחו ושיגו עם משכילי המקום ולהשתכנותו בבתי המשכילים דהתם, כפי שיתבאר להלן.

ונה לא זו בלבד, שפרשה זו לא זכתה לבירור אצל חוקרי החסידות וכותבי תולדותיה, אלא פרטיה, ולא כל שכן משמעויותיה הרעיוניות, אף נעלמו מעיני החוקרים, שכמה וכמה ממחקריהם החשובים הוקדשו לתולדותיו של ר' נחמן ולמסכת רעיונותיו¹².

אומנם, יש להחזיק טובה לר' חיים ליברמן¹³, שדן בפרשת יחסי ר' נחמן עם משכילי אומאן והעלה מתוכה פרטים חשובים. אך האמת ניתנה להיאמר: הערכתו את משמעותה

10 ראה מ' פייקאו', שם, עמ' 617—621.

11 "ספר מכניע זדים, הספר הזה מזהיר ומוכיח לעם ה' להתחזק באמונה הק' בה' ובמשה עבדו ובכל הצדיקים האמיתים ולהתרחק מדרכי המינים והאפיקורסים ומספריהם הרעים וממנהגיהם וחברותיהם...". "ירושלים תרל"ד. קונטרס זה, שחזר ונדפס פעמים רבות, נתחבר בידי ר' נחמן מטשערין (ראה: ר' נתן צבי קעניג, גוה צדיקים, בני ברק תשכ"ט, עמ' קע). וראה עוד — ספר לקוטי תפלות ותחנונים... מיוסדים על כמה וכמה מאמרים... שבספרי ליקוטי מוהר"ן חלק ראשון וחלק שני, ונלווה אליהם עוד איזת תפלות ובקשות השייכים לספר לקוטי תפלות... חיברם הרב... מוה"ר נחמן... אב"ד דק"ק טשערין... ירושלים תרצ"ו (מהד' א: תרל"ו). דף ט, עמ' א; יז, א; יט, א. וראה גם ר' נחמן מטשערין, פרפראות לחכמה, גיר-יורק תשי"ח (מהדורה א: לעמבערג 1876), דף כד, א; כח, א; מב, ב; מד, א, ועוד. וראה "כוכבי אור" לר' אברהם חזון, חלק שני: אמת ואמונה, בני ברק תשכ"א, עמ' פב ואילך.

12 ש"א הורודצקי (החסידות והחסידים, מהדורה ד, תשי"ג, ספר שלישי, עמ' עז) וש' דובנוב (שם, עמ' 308) הסתפקו בציון העובדה, כי ר' נחמן עבר מברסלב לאומאן בעקבי השריפה הגדולה שפרצה בברסלב, וכי באותה עת הוא הביע את רצונו לקבוע את מקום מגוריו האחרון בבית העלמין שבאומאן, שבו נטמנו עצמותיהם של הנהרגים על קידוש השם בגזירות תקכ"ח. הלל צייטלין (רבי נחמן מברסלב, חייו ותורתו, ורשה תר"ע; ר' נחמן בראסלאווער, דער זעער פון פאדאליע, ניו יארק 1952), הראשון בקרב חוקרי החסידות שהעמיק לתאר את דיוקנו הרוחני של ר' נחמן ופתח אשנבים להבנתה של החסידות הברסלבית, לא נגע בסבר יחסיהם ההדדיים של ר' נחמן והמשכילים, ויצא ידי חובתו בכמה הערות חטופות. יוסף וייס ז"ל, שמחקריו בסוגיות ברסלביות יש ללמוד הרבה, נעלמה מעיניו הבוחנות פרשת אומאן, או שדחה מעליו את הטירחה הכרוכה בבירורים ביוגראפיים-היסטוריים משום גישתו העיונית-פסיכולוגית הצרופה, הבולטת במסותיו המעמיקות והמעניינות הרא-שונות.

13 ח' ליבערמאן, ר' נחמן בראסלאווער און די אומאנער משכילים, ייווא-בלעטער, אואא (1947), עמ' 201—219.

לוקה בהארמוניזאציה, והיא מוטעית מיסודה. לדעתו התייחס ר' נחמן אל המשכילים בקלות ראש וזילזול בערכם ובכוח השפעתם.¹⁴ ומכיוון שכך, פסח על כמה מחוליותיה של פרשה זו ולא השכיל לעמוד על חשיבותה בתולדות חסידות ברסלב. לאמיתו של דבר פרשת אומאן על אף גבולותיה הכרונולוגיים הצרים בקורות ר' נחמן, ועל אף היותה תחנת חייו האחרונה, עשויה ללמדנו לקח רב על דיוקנו הרוחני. העדויות הברסלביות הישירות והמפורשות על פרשה זו, ורסיסי השתקפותה והארתה הרעיוניים הזריזים בספרותם של חסידי ברסלב, מהווים בה חלקה נכבדה ביותר בשדה ספרות זו; ונודעת להם חשיבות מרובה בהורתו ובגידולו של המיתוס הברסלבי.

תורת ירידת הצדיק, שהיא יסוד מוסד במשנותיהם של מורי החסידות לדורותיהם, ואחת מנקודות המוקד שבהן¹⁵, היא בעלת ייחוד סגולי בתורתה של החסידות הברסלבית. ייחוד זה נעוץ בראש ובראשונה בתכונתה המיוחדת, מבחינה פינאנולוגית, שכן יותר מכל פלג חסידי אחר טבועה היא בחותמו האישי של מייסדה; הביוגרפיה של ר' נחמן קבעה במכריע את דמותה. פרשת חייו בפרק הזמן האמור היא אולי הדוגמה המוחשית ביותר של הגשמת תורת ירידת הצדיק בחסידות הלכה למעשה. זאת ועוד, מגעיו ההדוקים עם המשכילים הם עובדה ביוגרפית יסודית העשויה לזרוע אור על אחד מגורמיה של המחלוקת בגד ר' נחמן ותלמידיו.

בקורות חייו ר' נחמן מצינו תחנות רבות המתפרשות על-ידו כנסיונות נועזים ונואשים לתקן את קלקולי בני הדור לא בדרך קונטמפלטיבית-מיסטית בלבד, אלא גם במוחש. ההדגשות החוזרות ונשנות של ר' נתן בספרו הגדול, ליקוטי הלכות, על ירידת הצדיק המופלא לשם תיקון החוטאים, והלשונות הקונקרטיים בתיאורה, נעוצים לאמיתו של דבר באותה פרשה פאראדוקסאלית, שלא זו בלבד שעוררה, כמובן מאליו, קיטרוגים מצד מתנגדיו, אלא נתקבלה בתמיחה ואף במורת רוח גלויה מצד כמה מתלמידיו. ואילו בעיני ר' נתן, והמשפיעים הברסלביים שלאחריו, נתפרש הפנומן של רבם כשליחות טראגית של גשמה גדולה, שנועדה לתפקיד משיחי מכריע. הפנים השונים של התגלות הצדיק המופלא הם ביטויים שונים לשליחותו, שהיא טראגית מעצם מהותה. אולם, יותר מכל הודגש בדבריהם הפן האחד של ההתגלות, והוא ירידתו המוחשית אל החוטאים, קירובם אליו ומגעיו ההדוקים עמהם כדי להחזירם בתשובה. ההיאבקות נגד כוחות הטומאה נתגלמה במגעיו של ר' נחמן עם הכופרים; וגולת הכותרת של מגעים אלה היא פרשת אומאן. כדי להוכיח את דברי אלה אפרוס את מסכת העובדות על כל חוליותיה ואביא עדויות ברסלביות, שרובן לא נזכרו במאמרו של ליברמן כלל וכלל.

14 "מיר דוכט זיך אויך, אז ר' נחמן האט די אומאנער משכילים ניט גענומען צו ערנצט, און זיין באציונג צו זיי איז געווען מיט א ביסל גרינגשאצונג. דאס זעט מען פון זיין... משל מיט דעם גולן [ראה להלן, עמ' 71–72]. ער האט משמעות ניט געזען ביי זיי קיין טיפקייט, נאר אן אויבנאויפקע אנגעלייענטקייט, און ממילא, ווען אויס ביכער, איז אויס השכלה... מען זעט דאס אויך פון זיינע סיפורי מעשיות אין דער 'מעשה פון חכם ותם'... דאס זעלבע איז אויך אין דער 'מעשה מבעל תפלה', ווו איז דער געשטאלט פון דעם משוגענעם פראנצויז שטעלט ר' נחמן ארויס א געוויסן שטריך פון די משכילים פון יענע צייטן — די מליצה־שרייבעריי... " (שם, עמ' 213).

15 ראה למשל, י' וייס, ראשית צמיחתה של הדרך החסידית, ציון, טז (תשי"א), עמ' 68–88; תשבי-דן, עמ' 782–783.

ב

כמה ימים לפני שביתו עלה בלהבות השריפה הגדולה, שפרצה בברסלב בליל שבת ראש חודש אייר תק"ע, שיגר ר' נחמן לאומאן את ר' מאיר מטפליק, אחד ממקורביו, כדי להגשים את רצונו "לקבוע לו שם דירה בבית רב"י". והנה מיד אחרי השריפה, ביום ראשון, הגיע מאומאן איש אחד והודיע לו "שיסע לשם כי הם מרוצים לקבלו שם". ביום שלישי ד' באייר עזב את ברסלב בלוויית ר' נתן; בדרך לאומאן נפגשו עם ר' מאיר שחזר משם "וירד ר"מ מהעגלה שלו ועמד על העגל שלנו ודיבר עמו רבינו ז"ל וספר ר"מ לרבינו ז"ל איך הם מרוצים לקבלו שם וששם היא דירה יפה מאד". ביום רביעי ה' באייר הגיעו לאומאן ונתאכסנו בבית הנזכר¹⁶. ר' חיים ליברמן קבע, כי ר' נתן הזכיר את שמו של האיש, שבביתו התגורר ר' נחמן עם בואו לאומאן, בראשי תיבות: רנ"י. אך במקום אחד בס' חיי מוהר"ן, המובא אף הוא אצל ליברמן, נרמז כי שמו שווה לשמותיהם של ר' נחמן ור' נתן גם יחד, ובספרו האוטוביוגרפי, ימי מהרנ"ת, נאמר במפורש, כי הוא נחמן נתן, שנפטר קודם לכן, בשבועות תקס"ט¹⁷. וכפי שכבר קבע אל נכון ליברמן¹⁸, הוא הוא המשכיל נחמן נתן רפפורט, שעליו מסופר בזכרונותיו של גוטלובר¹⁹ לאמור:

"בעת ההיא היה בעיר אומאן, בפלך קיוב, איש גדול ורם, חכם ועשיר מפורסם, הר"ר נחמן נתן לבית רפאפורט, מחותנו של הרב הגאון הנודע ביהודה ר' יחזקאל לנדויא מפראג, כי נכדו של הרב הגאון הנ"ל, החכם המפורסם ר' משה בן ר' שמואל לנדויא, היה חתנו. ויתחתן ר' נחמן נתן את החכם המפורסם ר' חייקל הורוויץ, אשר ישב ג"כ בעיר אומאן, ויקח לו לחתן את בנו, החכם הנודע ר' הירש בער הורוויץ²⁰... העיר אומאן היתה בעת ההיא עיר של חכמים ואנשי שם, וביחוד התנוסס לתפארת בית השוע רנ"י רפאפורט, אשר שני חתניו, הנזכרים למעלה,

16 ראה, חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' א.

17 "ביום ד' הנ"ל, שהוא ה' אייר, בא לאומאן ונתאכסן בבית ר' נחמן נתן, שנפטר בשנה העברה סמוך לשבועות" (ימי מהרנ"ת, לה, עמ' א. כאן ולהלן לפי מהדורת בני ברק תשט"ז).

18 שם, עמ' 204.

19 הבוקר אור, שנה ג (תרל"ח), עמ' 644.

20 על משה לנדויא ראה חיים ליברמן, שם, עמ' 217–218; בצרון, שנה כג, כרך מה (תשכ"ג), עמ' 52–57. על חייקל הורוויץ, שעובד מגרמנית לידיש את *Die Entdeckung von Amerika*, 1781, ליוהאן היינריך קאמפה וקראו בשם צפנת פענח (ברדיטשב 1817), ראה: לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור, דריטער באנד, ניריארק 1960, עמ' 106–109, ושם ביבליוגראפיה מפורטת שאפשר להוסיף עליה. גוטלובר מספר על חייקל הורוויץ, כי "בהיותו ראש המשכילים בזמנו... היה כקוץ ממאיר בעיני הפאנאטיקים הרבים בימים ההם, עד שאחרי מותו הוציאו עליו קול, שהוא הולך ותועה בעולם התהו וספרו ממנו ספורים בדויים, שנראה פה ושם...". (הערת המו"ל לשני מכתביו של ר' חייקל "לשני קראים נכבדים יצחק ואברהם" מיום כג תמוז תקס"ז, שנדפסו בהבוקר אור, א (תרל"ו), עמ' 361–364). איש נעמי מספר בזכרונותיו, כי "שם חייקל הורוויץ היה פרוץ לשמצה בתוך עמו בחיים חיתו, וגם שנים רבות אחרי מותו היה מנואץ בפי רבים אשר יקבחוהו: חייקל אפיקורוס". על מגעיו של ר' נחמן עם חייקל נאמר שם, כי באומאן היה ר' נחמן "שכן קרוב אל חייקל – זאת יספרו חסידי ברסלב – ויבקש האפיקורס קרבת הצדיק הנרדף על לא חסם בכפו, ורבות פעמים נדברו איש אל רעהו...". (רשמות, א, תל-אביב תרפ"ה, עמ' 171). על בנו של חייקל, הירש בער, ראה "לעקסיקאן", עמ' 109; חיים ליברמן, שם, עמ' 218–219; בצרון, שנה כג, כרך מה (תשכ"ג), עמ' 52–57.

וחתנו השלישי, החכם הנכבד ר' ישעיה הורוויץ ז"ל ממאהליב פאדאלסקי, עשו להם שם גדול בחכמתם ובידיעתם הרחבה...".

מעונו אצל רפפורט לא השביע את רצונו של ר' נחמן, משום שהיה "מבקש שימצאו לו איזה דירה לדור שם עם ב"ב [בני ביתו]". באסרו חג השבועות עבר, איפוא, לדור אצל אדם בשם ר' יוסף שמואל, המוגדר בס' חיי מוהר"ן כ"איש כשר". אולם, מקום זה מלכתחילה לא היה אלא אכסניה זמנית, שכן תוך כדי החיפושים אחר דירה הולמת לו ולבני ביתו התייצב "איש אחד וכו', ואמר שהוא נותן לו בחנם דירתו, שהיא דירה נאה וטובה לפניו מאד, מחמת שיש שם כמה חדרים. וגם יש שם גן לפני החלונות, שכל זה טוב לענין החולאת הקשה שהי' לו, שהי' צריך דירה גדולה שיהי' לה אויר הרבה. אך לא אסתעייא מלתא אז שיכנסו באותה הדירה, ונכנס בבית ר' יוסף שמואל, ששכרו עבורו, ונכנס לשם ביום א"ח שבועות הנ"ל וישב שם כמה שבועות"²¹. סמוך לשבת נחמו עבר ר' נחמן לביתו של האיש שהציע לו "בחנם דירתו", שהייתה אכסנייתו האחרונה. זהותו של בעל הדירה האחרון הוסתרה בכתבים הברסלביים שראו את אור הדפוס. אך בספר ימי מהר"ט נשמרו רמזים חשובים על טיבו: "כי זה הבעל הבית... הי' רשע מפורסם וישב אז בפ"ב [בפטרבורג], אך בני ביתו הכניסו אותו לשם..."²². מערב ראש השנה עד מוצאי יום הכיפורים תקע"א חזר להתגורר "לפי שעה" בביתו של רפפורט, "מחמת ששם הוטב בעיני להתפלל ולומר תורה בר"ה"²³.

אולם, מגעיו של ר' נחמן עם משכילי אומאן לא נצטמצמו בנכונותם הנדיבה לפתוח את בתיהם בפני נכדו המפורסם של הבעש"ט, ובהסכמתו של זה לקבל בחפץ לב את הזמנתם. מתוך עדותו האוטנטית של ר' נתן, שאושרה גם על ידי מקור משכילי²⁴, מתברר כי הצדיק מברסלב עמד בקשרים הדוקים וידידותיים ביותר עם משכילי המקום. סיפור מאיר עיניים על מגעים אלה, הן בפרק חייו של ר' נחמן באומאן והן בפרקי חייו הקודמים, וכן על הקשרים הידידותיים של משכילי אומאן עם חסידי ברסלב, ובמיוחד עם ר' נתן, אחרי פטירתו של ר' נחמן — נרשם בידי ר' אברהם חזן בספרו סיפורים נפלאים²⁵ תחת הכותרת: "התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם האריסטוקרטין שבאומין". ומכיוון שסיפור זה הובא על-ידי ליברמן במקורו העברי בשלימות, כתוספת למאמרו, ואף תורגם שם בקיצורים ליידיש, בצירוף הערות ביקורתיות — אביא רק את עיקרי דבריו של ר' אברהם כלשונם:

"כשנסע רביז"ל מזלאטיפאלע לברסלב דרך אומין... שבת באומין... ואז היו באומין

21 חיי מוהר"ן: נסיעתו ונישבתו באומין, סי' לג.

22 ימי מהר"ט, לו, עמ' א.

23 שם, לח, ב. במקום זה מצוי תיאור רצוף על טלטוליו של ר' נחמן באומאן, שפרטיו מחוורים בהשוואה עם מקומות אחרים בכתבי ר' נתן.

24 ראה במאמרו של חיים ליברמן בייוא-בלעטער, שם, עמ' 211. ראוי לציין, כי ישראל צינברג הוא שהעיר, כמדומני, לראשונה על מגעיו של ר' נחמן עם משכילי אומאן על סמך מקור משכילי זה (ראה, י' צינברג, תולדות ספרות ישראל, כרך ה, עמ' 318, הערה 6).

25 הופיע לראשונה בירושלים בשנת תרצ"ה וחזר ונדפס בבני ברק תשכ"א (כרוך יחד עם הספר כוכבי אור). ר' אברהם חזן, אחד המופלאים שבחסידי ברסלב, נפטר בשנת תרע"ח. אביו, ר' נחמן מטוטשין, שימש כעוזרו של ר' נתן. ראה עליו, ש"ז שרגאי, חסידות הבעש"ט בתפיסת איזבצא-ראדזין (בתוך: ספר הבעש"ט בעריכת הרב י"ל מימון, עמ' קעא-קעד); ר' נתן צבי קעניג, יקרא דחיי (כרוך יחד עם שארית ישראל, בני ברק, [תשכ"ג], עמ' קסב-קסג; נוה צדיקים, עמ' קפא-קפד.

ג' אפיקורסים גדולים מאד: הא' שמו חייקיל ושני חתניו: א' שמו הירש בער²⁶; והוא היה האפיקורס היותר גדול שבימיו, מצח הנחש ממש, והשני שמו לאנדא²⁷, הוא היה רופא באומין, ג"כ אפיקורס גדול... והם היו חשובים וקרובים למלכות... היו חכמים גדולים ונודעו לשם בכל ארץ רוסיה וגם בשאר ארצות, ממש בכל העולם... וכשרז"ל שבת שם כנ"ל אמר חייקיל הנ"ל: אני אלך לתהות על קנקנו ואתם תשנו, ואם יש עם מי לדבר, אז תלכו ג"כ. ובא חייקיל הנ"ל לבית רבינו ואח"כ הלך לביתו... ואמר להם... שיש עם מי לדבר... ובאו באמצע הסעודה ורביז"ל אמר אז תורה וכשנכנסו הפסיק... ומאד מצא חן בעיניהם ויחשבוהו לחכם גדול ויבקשו ממנו שישאר באומין. ויאמר להם כשישלחו לו חס' ייין לבנון²⁸ וכו'. ונסע לברסלב והי' שם ח' שנים. ובליל שבת שהיתה השריפה ואמר רביז"ל "שוין, שוין", כמובא בהימ' מהרנ"ת²⁹. וביום א' בא מהם שליח מיוחד עם הספר הנ"ל ושם מבקשים אותו שיבוא לאומין. וכך הות... ורביז"ל הי' נזהר מלומר לפנייהם תורה... הכלל שהם נתקשרו אליו מאד ונכנסו אהבתו בלבם מאד, מחמת גודל חכמתו ז"ל. והיו רגילין לכונוס אצלו והי' נחשב מאד בעיניהם... פ"א שחקו אצל רביז"ל במשחק השאך³⁰, והדרך, שבעת המשחק שוכחים את חרדת הכבוד (און מ'ווערט היימיש), ולא הי' להם כ"כ חרדת הכבוד ממנו ז"ל. ובאמצע באו הר' נתן והר' נפתלי אל הבית באימה וביראה, כנהוג. וכשראו את זאת נפל להם חלישות הדעת. ענה ואמר להם רבי ז"ל: אתם אינכם מהחיל שלי, וסיפר להם מעשה... וכן הראה רביז"ל בידידו על מהרנ"ת ור' נפתלי ז"ל ואמר: עמם אני מנהיג מדינות ואתכם אני שוחק בהשאח. הכלל, שיש הרבה לספר והמון יריעות יקצרו ממה שעסק עמם וכו'. והסוף היה, שבר"ה האחרון באומין שנת תקע"א התפללו יחד בקיבוץ רביז"ל... וגם מהרנ"ת ז"ל חזר את התורה ח' ליקו"ת "תקעו תוכחה" עם הירש בער הנ"ל, כי היה דוחק בבית, ומהרנ"ת רק האזנים היו פונים לרביז"ל, אבל שאר הגוף היה עליו דוחק אנשים, ואת הירש בער לא דחקו, כי יראו ממנו, מחמת שהיה קרוב למלכות וכו', ע"כ שמע היטב את התורה וכו'.³⁰ ואחר הסתלקות רביז"ל,

26 הירש בער היה, כאמור, בנו של חייקיל ולא חתנו (ראה לעיל, הערה 20).

27 ראה לעיל, הע' 20.

28 כוונתו, כנראה, לספר יין לבנון, מאת נפתלי הירץ ויזל, שיצא לאור לראשונה בברלין תקל"ה. והשווה ימי מהרנ"ת, לג, א: "... בא איש אחד מאנ"ש מטעפליק והביא לו סימן מאומאן ואמר לו שמבקשין אותו לאומאן" וראה ליברמן, כנ"ל, עמ' 214, הע' 47.

29 דף לג, עמ' א.

29* השווה להלן, דברי ר' נתן בס' ליקוטי הלכות, עמ' 85.

30 השווה ימי מהרנ"ת, לו, א—ב: "והנה הי' רחוק מאד לכתוב התורה הזאת, מחמת שאמרה בקול נמוך, והי' אז רעש גדול ובלבול בשעת אמירת התורה, מה שלא הי' כן בשום תורה שאמר בחייו. אך אעפ"כ הש"י ברחמיו חיוק את לבבי לשום לב היטב לדבריו וחזונית התורה עם החבירים שתפסו קצת, ובפרט עם ר"ד, שהי' תפסו נפלא, וסדרנו בינינו רוב התורה, וכתבתי מה שזכרתי והבאתי לפניו אחר ר"ה, ותיקן מה שחסרנו בה, וגם חזר עמנו מה שלא זכרנו כלל...". ספק רב אם אמנם "ר"ד, שהי' תפסו נפלא", כוונתו לדב בער הורוויץ, כפי השערתו של חיים ליברמן (שם, עמ' 209, הע' 32), שכן קשה להעלות על הדעת, כי ר' נתן מנה את הירש בער בכלל "החבירים". ונראה לי, כי כוונתו לאותו ר"ד הנזכר בימי מהרנ"ת, כד, א: "והנה באמצע התורה [שנת תקס"ח] בהיותי במאהלוב הודיע לי חברי ר"ג [ר' נפתלי], שבא מלעמבערג ר"ד שנסע עמו ז"ל...". (והשווה י' וייס, סדר הדפסת ליקוטי מוהר"ן [קמא], דפוס ראשון, קרית ספר, מא (תשכ"ו), עמ' 561, הע' 6). ייתכן, כי הוא ר' דוב

ומהרנ"ת בכה והתאונן מאד, כידוע, ענו ואמרו אליו: "איך פעהלט דער רבי?! אונו פעהלט דער רבי! ווען דער רבי זאל לעבן וואלטען מיר גיווארין בעלי תשובה וצדיקים גמורים... ואחרי פטירת רבינו"ל היו ידידים אהובים לאנ"ש, ומכ"ש למהרנ"ת ז"ל... ובעת המחלוקת הגדול עליו³¹ אמר הירש בער למהרנ"ת ז"ל: אם תסכימו אני אכתוב בקשה להקיסר עצמו... ובעת המחלוקת על מהרנ"ת ז"ל נתנו לו התחזקות שלא יפול בדעתו... ואחר פטירת מהרנ"ת ז"ל נסע הירש בער לאמריקא³² והי' כותב מכתבי ידידות להר' נחמן טולטשינער ז"ל. וכשנפטר שם כתבו בניו להר' נחמן הנ"ל באריכות מפטירתו, וכי נפטר בתשובה ולא פסק מפיו: "אוי דער רבי, דער רבי וכו'"³³.

אמנם, לפי אופיו ומהותו ניתן לסווג סיפור זה בסוג השבחים הידועים על הצדיקים, כגון: חכמתו המופלגת של ר' נחמן וידיעתו המפליאה בחשבון; התנדפות כפירתם של האפי-קורסים בבואם במחיצתו; ידיעתו הפלאית בתוכנו של "ספר בלשון יו"ן" מבלי, כמובן, שקרא בו "ולקח בידו ואחז מספר של איזו דפים מהס' ואמר להם בע"פ מה שכתוב שם, גם הדף והשורה". וחשוב להדגיש במיוחד את מנוסתה המכוונת של מסורת זו כמעט מכל הסיטור-אציות המביכות שר' נחמן נקלע אליהן בעקבי מגעיו עם המשכילים, החלקתן של תהיותיהם ותמיהותיהם של כמה מתלמידיו; שיבוש יחסי הקירבה המשפחתית של הנפשות הראשיות, תיאור אנאכרוניסטי של כמה וכמה מן האירועים—המוכחים בבירור, כי אין מסורת זו אלא הד רחוק, שמציאות ודמיון משמשים בה בערבוביה. בין הידיעות העולות ממנה, המתאמות במידה זו או זו בהשוואה עם דברי ר' נתן, יש לציין את הידיעה הברורה על מגעיו של ר' נחמן עם משכילי אומאן זמן רב לפני יציאתו מברסלב, וכן הידיעה על הצטרפותם של משכילי המקום למניינם המיוחד של חסידי ברסלב בראש השנה האחרון לימי חייו של ר' נחמן, שהתקיים באסמו של נחמן נתן רפפורט³³.

נסיעתו של ר' נחמן לאומאן, שהיתה החוליה האחרונה במסעותיו ובנדודיו המפליאים, עוררה הרהורים וקושיות חמורים: (א) על שום מה יצא לאומאן דווקא; (ב) חמורה מזו, כלום לא מצא לו מקום לדור בבתיים של שלומי אמוני ישראל שם; (ג) וחמורה מזו האחרונה, על שום מה ראה להתחבר עם המשכילים שם ולקשור יחסים הדוקים עמם; (ד) מה הגיע את המשכילים לקשור קשרים הדוקים עם נציגם המובהק של "מורדי האור".

מטשהרין, מתלמידיו הותיקים והנאמנים של ר' נחמן שהסתופף בצלו עוד במדודווקע (וראה עליו, ר' אברהם חזן, כוכבי אור: אנשי מוהר"ן, עמ' כד—כו).

31 כוונתו בוודאי לחרמות שהכריז הרב מסאווראן על ר' נתן וסיעתו בשנת תקצ"ה (ראה, מ' פייקאז', המפנה בדרך הבעתו של ר' נחמן מברסלב, תרביץ, מ (תשל"א), עמ' 242—244, הע' 63). אך הירש בער עזב את אומאן בשנת 1825 (וראה ליברמן, שם, עמ' 210, הע' 34).

32 ראוי להעיר, כי ר' נתן נפטר בעשרה בטבת תר"ה; המחלוקת של הרב מסאווראן היתה בשנים תקצ"ה—תקצ"ט, ואילו הירש בער יצא מרוסיה לאנגליה (ולא לאמריקה) בשנת 1825 (וראה חיים ליברמן, שם, שם).

33* השווה: 'פרפראות לחכמה', מב, עמודה ב: '... הי' לו ז"ל איזה קצת עסק עמהם [עם האפי-קורסים] והם ג"כ נמשכו אחר רבינו ז"ל באהבה גדולה מאד, וקצת מהם אמרו בפירוש שאלמלא לא נפטר רבינו ז"ל כ"כ במהרה אחר התחלת ישיבתו באומין, בוודאי גם הם היו נעשים בעלי תשובה באמת'. והשווה עוד 'שיר ידידות' לר' יחיאל מענדל ממעדוועדיווקע: '... גם כל החוקרים והפלוסופים כפו ראשם לפניך / ענו ואמרו אין חכם כמותך... אבל לא לזאת היה כוונתך / אמנם להחזירם למוטב היה מגמת פניך / אבל לא זכו שיקבלו ממך עצותיך ודרכך יען נלקחת מהם בחצי ימיה' (חרוז ז, דף ג, עמ' ב).

33 ראה, ס' חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' לו.

ג

אמנם בדברי ר' נתן עצמו לא מצינו צל של הרהור וספיק ספיקא לגבי תכליתם הנעלה של מעשי רבו, שהרי במסעותיו ונדודיו על פני קהילות אוקראינה ראה "רוזין עילאין גבוהים מאד, מכ"ש בנסיעה האחרונה הזאת"³⁴. דוגמה חותכת לעמדתו כלפי מעשיו התמותה של רבו בעודם בעיצומם היא עדותו בס' חיי מוהר"ן³⁵, שבה מסופר, כי בליל שבת יב בתמוז תק"ע, בשעה שהתגורר בביתו של "האיש הכשר", ר' יוסף שמואל, ישב ר' נחמן אצל השולחן במסיבת תלמידיו וערך עם עצמו בפרהסיה חשבון נפש נוקב "על שעושי" תמיד דברים משונים ונפלאים מדעת בני אדם", כגון נדודיו ממקום למקום וקביעת דירתו הראשונה באומאן אצל המשכיל נחמן נתן ולא "אצל איש הגון". במעמד מביך זה עצמו קם ר' נתן והציע פירוש קלאסי: "עניתי ואמרתי לו, הלא מפני מה נשא משה אשה מבנות יתרו דייקא (וכוונתי הי' פשוט, כי כך הוא מנהגי השי"ת לחבר שני הפכים, כמו מרע"ה הוצרך להתחבר ולהתחתן עם יתרו דייקא, שהי' וכו', כמו כן הוא מוכרח להתחבר עם אנשים כאלה וכו'. והבן)". מעשיו של ר' נחמן באומאן נעוצים הם, לפי פירוש זה, במעמדו המיוחד בעולם ובייעודו הנעלה. ברית הידידות, שנכרתה בין ר' נחמן לבין המשכילים, אינה קאפריזה אנושית אלא כל כולה נובעת היא מתוך החוקיות המיוחדת שלה כפופות נשמותיהם של גדולי האומה. אין ספק כי דברים אלה הם ביטוי מאופק ומרוסן לרעיון הנועז שתואר בפירוט רב בספר גליא רזיא³⁶, שנדפס בחלקו במאהלוב בשנת תקע"ב, אך היו לו מהלכים בחוגי המקובלים ובקרב חכמי המוסר והדרוש החל במאה השבע עשרה. לחלן נראה, כי במאמריו המאוחרים, בספר ליקוטי הלכות, ימשיך ר' נתן לפתח מוטיב זה ביתר שאת, וכי בשעת מעשה לא כל תלמידו של ר' נחמן פנו לאותו נתיב מסוכן כדי למצוא צידוק למגעיו ההדוקים עם המשכילים, שהרי בשנת תק"ע עסקינו, כלומר אחרי הנסיונות הטראגיים של השבתאות והפראנקיזם, ובמיוחד אחרי מסע הקיט"ר רוגים של ה"סבא" משפולה בשנים תקס"ו—תקס"ז³⁷.

הידיעות בכתבי ר' נתן על תגובתם של שלומי אמוגי ישראל באומאן ובסביבתה הן מצומקות וקטועות. אנו יודעים, למשל, כי עצם כניסתו של הצדיק מברסלב לאומאן על מנת להשתכן בביתו של המשכיל נחמבלה בהסתייגות מופגנת עד שאחד מהם, "שהי' קצת מקורב" לר' נחמן, ראה צורך להתנצל בשם אנשי בית המדרש על שלא הקבילו את פניו כיאה לאדם במעמדו³⁸. ובוודאי שקשריו המתהדקים והולכים עם משכילי העיר לא היו עשויים לפייס את דעתם. אדרבה, בכמה משיחותיו של ר' נחמן מימי אומאן אנו מוצאים תגובה מרה על הקיטרוגים שהוטחו כלפיו, כגון: "באומין דיבר מענין המחלוקת שעליו, שדוברין עליו כזבים. ענה ואמר בדרך קובלנא: 'ואנכי אפדם', היינו הפסוק הנאמר בהושע ז [יג], שקובל הנביא על ישראל, שרוצה לעשות להם טובות, והם דוברים עליו כזבים, כ"ש 'ואנכי אפדם והמה דיברו עלי כזבים'. אבל הוא ז"ל לא הזכיר אז כ"א שני

34 שם, סי' כו.

35 שם, סי' כ.

36 ראה ג' שלום, שבת צבי והתנועה השבתאית בימי חייו, כרך א, תל-אביב תשי"ז, עמ' 47—48. הספר גליא רזיא חזר ונדפס בדפוס צילום בקובץ "ארבעה ספרים יקרי המציאות", ירושלים, [תשכ—].

37 ראה מ' פייקאוו, תרביץ, הנ"ל, עמ' 238—243.

38 ראה חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, סי' כז.

תיבות אלו 'ואנכי אפדם', ואמרם בנעימה, בניגון השייך לאותו פסוק, כמובן לבקי במקרא ופירושו³⁹.

אולם, יותר מכך אנו יכולים ללמוד מן העובדה החשובה, כי גם כמה מתלמידיו הנאמנים של ר' נחמן, דעתם ולבם היו חלוקים כלפי קשריו עם המשכילים והביעו בפני רבם בגלוי את מורת רוחם מכך. עדות מעניינת על תרעומותיהם של ר' יקותיאל, המגיד מטירהאויצה ("אשר זכה ביותר מכל המפורסמים שבדורו להכניע א"ע תחת אדמו"ר ז"ל")⁴⁰, וכן ר' נפתלי, מחשובי חבורת ר' נחמן, מציגו בס' חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' כד. ר' נתן רשם שם אימרה של רבו לאמור: "מתחילה הי' העולם תהו ואח"כ ברא את העולם", ובצדה — הוראת השלמה לעצמו או למעתיק: "וצריכיך לבאר ענין זה לענין מה נאמר". והנה המעתיק, או המביא לבית הדפוס, אמנם קיים את הוראתו של ר' נתן ובאר בשוליה "ענין זה לענין מה נאמר" בזה הלשון: "שמעתי מהר"ר נפתלי ז"ל, שפ"א אמר לפני רבינו ז"ל, שהמגיד מטירהאויצה הקש' עליו שתי קושיות: א': על מה נתיישב תחלה בבית רנ"ב ואח"כ בבית ר' יוסף שמואל; כ', לכאורה, הי' צריך ליכנס בבית ר"ש מיד, כי הוא איש כשר וכו' [מתוך ההן אתה שומע את הלאו: ר' יוסף שמואל הוא איש כשר, מה שאין כן ביתו של ר' נחמן נתן רפפורט]. שנית הקש': על מה הוא מתקרב ומדבר עם הקלי עולם, שהיו שם באומין? והשיב לו רבינו ז"ל בזה"ל: מה שהקש' ראשון' היא קשיא ישנה מכבר: למה הי' מתחלה העולם תהו ובהו ואח"כ נברא העולם בשלימות? הי' לו להשי"ת לברוא העולם במילואו ושלימותו מיד. והשנית, ג"כ אינו קשיא כלל, מאחר שהצדיקים וכו' אינם מתקרבים אלי אני מוכרח לקרב הרשעים וקלי עולם, אולי אעשה מהם אנשים כשרים באמת...". אין ספק, כי ר' נפתלי, שהעז להביא בפני רבו תמיהות אלו, הביע באופן זה את הזדהותו עם ר' יקותיאל. ולא עוד, אלא שתשובותיו של ר' נחמן לא היה בהן כדי להרחיק את ההרהורים הספקניים מלבו, כפי שאנו למדים שם מהמשך דברי המעתיק: "עוד שמעתי אז מהר"ר הנ"ל, שפ"א שאל הוא בעצמו את פי רבינו ז"ל: במה יש לאלו הקלי עולם איזה שייכות והתקרבות אליו, מאחר שבאמת הם רחוקים מקדושתו מאד מאד, בלי שיעור. ובל"א: (מיט וואס האלטין זיין זיך אין איין?)". אם נרצה לדקדק ולמצות את משמעותה של שאלה זו, הרי אין מנוס מן המסקנה, כי חומרתה עולה על קושיותיו של המגיד ר' יקותיאל, שכן זו היא בבחינת פירכא על תשובותיו של ר' נחמן, ומבין השיטין בוקעת ועולה הטענה: בשלמא השתכן בבית המשכיל ומקרב את "הקלי עולם" אולי תעלה בידו לתקנם ולהחזירם בתשובה ניהא. אלא שמגע זה הוא דו-סיטרי, אם כן, מהו הדבר שמביא את המשכילים לקשרים אמיצים עם מי שהכריז בכתביו ובשיחותיו על התהום הפעורה בין שני המחנות והדגיש בהם את עדיפותה של האמונה התמימה? תשובתו של ר' נחמן, כפי שנרשמה בס' חיי מוהר"ן שם, היא תשובת נפגע, ומתוכה נשמעת תגובה נועמת על רפיסות אמונתם של ר' נפתלי ושכמותו, המשוללה לנוצות שעל הבגד, שחיבורן בו הוא למראית עין בלבד ואינו עשוי לעמוד בפני משב רוח קל⁴¹: "במה יש לכם שייכות והתקרבות אצלי, הלא אתם אצלי רק כמו נוצות שעל הבגד,

39 שבחי מוהר"ן: ענין המחלוקת שעליו, סי' ה.

40 ראה ס' כוכבי אור, אנשי מוהר"ן, סי' כד; חיי מוהר"ן: השמטות (בדפוס למברג תרל"ד, ליתא).

41 תשובתו זו של ר' נחמן עשויה להעמידנו על אופיו האימפולסיבי הנוטה להתפרצויות. ומבחינה זו חשוב המאמר הטיפולוגי, המובא בליקוטי מוהר"ן קמא, סי' ק, שיש לראות בו מעין

שכשנפח עליהם מיד פורחין ונסתלקין מעליו, ובל"א: (אלא מאי, מיט וואס האלט איר זיך? איר זענט נאר אזוי וויא פעדריין אויף אקאפטין—מען טיט אבלאז צו פליען זיין זיך)."

אולם, נוסף על עדויות אלו מצינו כמה וכמה משיחותיו של ר' נחמן מימי אומאן שאינן אלא תגובות על מורת רוחם של תלמידיו, כגון: אמירתו הנואשת במעמד שהזכרתי למעלה, בליל שבת יב בתמוז תק"ע, בביתו של המשכיל רפפורט: "אתם אנשים קטנים במעל' מאד ואין לי עם מי לדבר"⁴², או טענתו האחרת⁴³, כי עצם ביקורם של "הרשעים הגדולים" אצל "הצדיק האמת" הוא בבחינת הכרה והודייה במעלתו המיוחדת, ו"מזה בעצמו נעשה תיקון גדול מאד". "הצדיק האמת"—כיניו של ר' נחמן ו"הרשעים הגדולים"—משכילי אומאן, מייצגים שני עולמות: עולם הקדושה מזה ועולם הטומאה מזה. לפיכך "דייקא כשבא מרוחק כזה מעמקי הקליפות ומכניע עצמו תחת הקדושה מזה נתעלה ונתגדל שמו ית'". ר' נתן ממשיך ומספר שם: "ג"כ שמעתי בשמו [של ר' נחמן] שאמר לאחד: זה אין אתה יודע [נימת ההתגוננות כאן היא ברורה], שכשאתה מהם [מהמשכילים] מטה עצמו"—ור' נתן או המעתיק מפרש בו במקום: "(היינו שנכנס אליו [אל ר' נחמן] ומטה עצמו אל הקדושה) אזי מטיין עצמן כל הרקיעין (אז איינר פין זיין טיט זיך אבייג בייגיין זיך דיא הימלין)". בדומה לכך, ובאופן מפורש יותר, בגוף ראשון, אנו מוצאים שם במקום אחר: "אמר [ר' נחמן]: אלו הקלי עולם הנכנסין אצלי כבר הם מליאים חרטו' והם אינם יודעי' כלל מהו חרטתו..."⁴⁴.

הסבר מעניין על מגעיו של ר' נחמן עם המשכילים וזיקתו לספריהם—מצוי בפרק הנזכר בס' חיי מוהר"ן, סי' יד: "אמר משל לענין אנשים הידועים הנכנסים אצלו, שהם חכמים בעיניה, וסיפרו לפניו כמה מעשיות של שטות הנמצאים בספריהם. אמר: בקרב יכלה אצלם הכל, כי קל ומהרה לא יהי' להם מה לספר". וזה דבר משלו: מעשה בעובר אורח, שלאחר שנשדד ממנו כל כספו, פנה אל חומסו בבקשה קטנה אחת: שיואל לירות אבק שריפה בכובעו כדי שיוכל לאחר מכן להוכיח כי ממונו ניטל ממנו לאונסו. החומס נענה להפצרתו ומיהר לעשות כן. הרהיב הנשדד עוז בנפשו וביקשהו שוב ושוב להטביע בכובעו ובבגדיו סימני אבק שריפה נוספים. השודד נתפתה ומילא את חפצו של ההלך עד שלא היה לו עוד במה לירות. התחבולה הצליחה ונתפס אותו בערפו וקרא לסייעתו

תיאור דיוקנו העצמי של ר' נחמן. במאמר זה מדובר על שני טיפוסים צדיקים: האחד מזוג הנפשי מאוזן ושקול והילוכו עם הבריות הוא בנחת. ואילו האחר, שהוא לפי דבריו "צדיק אמת ואין מזגו וטבעו נוחה עם המון עם, ולפעמים נראה ממנו כעס וקפידה". הסברו הוא אופייני מאוד: "הנה ידוע, שכל צדקת הצדיקים הוא לוקח מאור התורה, כי היא המורה דרך וממנה לוקחה צדקתו. והנה הצדיק, אשר השיג מאור גדול ממאור התורה ומעשיו גם כן בשווים לפי השגתו בתורה, אזי צדקתו ותורתו שניהם מתישבים בשובה ונחת, לפיכך דעתו נוחה עם הבריות. והצדיק אשר אור חכמת התורה שהשיג גדלה מאד ממעשיו, אזי התורה, מרתחת בו האש הקדושה של התורה וא"א שתהא דעתו נוחה עם הבריות ומעורבת עם המון עם כמו הצדיק הנ"ל...".

42 חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' כ.

43 שם, סי' ט.

44 שם, סי' כה.

והתגבר על הגזלן ונצחו" ⁴⁵. ודאי שרוחו הקליל של המשל אינו תואם את כובד משמעותו של הנמשל. אולם, כוונתו ברורה: הוצאת אבק השריפה מתוך ספרי המשכילים בדרך התחבולה הוא הוא הרעיון של הוצאת החיות מהקליפות באמצעות ה"מירמה הקדושה". בערב ראש השנה תקע"א, האחרון בימי חייו של ר' נחמן, פנה אחד משומעי לקחו וביקש ממנו "עצה להתמדה" ⁴⁶. השיב לו: שלא ידבר על שום אחד מישראל, כי כ"א מישראל יש לו אות בהתורה וכו', וכשמדבר על אחד מושך א"ע מהתורה, מחמת שמוצא פגם ח"ו באות מהתורה, שהוא שורש נפשו של זה המדבר עליו". אך הסבר זה לא הניח את דעתו של האיש והלה היקשה: "ואם רואין שהוא רשע גמור?" השיב לו ר' נחמן בנוזיפה: "איך אתה אומר על אחד מישראל שהוא רשע גמור, הלא נמצא בו בוודאי עוד מעט טוב או איזה נקודה טובה ששם אינו רשע". מצעה הרעיוני של תורת "הנקודות הטובות", שהיא כלל גדול בחסידות ברסלב ⁴⁷, הוא באמונה באימאנציה האלוהית בעולם. אמונה זו נתמזגה עם הרעיון בדבר הקשר המיסטי של כל נפש ונפש משישים רבוא נשמות ישראל עם אחת משישים רבוא אותיות התורה, במשמעה המיסטי — כחיות של כל ההווה, רעיון שרווח בקרב מקובלי צפת ⁴⁸, והתפשט בספרות המוסר והדרוש, ובכלל ספרותם

45 משל זה בשם ר' נחמן מובא על-ידי ר' נתן גם בנוסח מורחב (בחלקו השני) בספרו ליקוטי הלכות, "יורה דעה, הל' בהמה וחי' טהורה, הלכה ד, אות לד. עיקרו של הנמשל שם מכון לעמידתו של ר' נתן בפולמוס האנטי-ברסלבי: "וסיפר זאת לענין שלפעמים כשפוגעים עם כופרים או מתנגדים, והם מתווכחים הרבה כנגד האמת [היינו האמת הברסלבית!] ופוערים פיהם לבלי חק, בריבוי דברים וטענות ואמתלאות של הבל, שצריכין להמתין להם עד שיכלו דבריהם ואחר כך יתבטלו דבריהם ממילא וכו' ע"ש". על גילגוליו של מוטיב זה בספרותו, ובכלל זה ב'הכנסת כלה' לשי' עגנון, ראה כעת: דב סדן, בין שאילה לקנין, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 52—57.

*45 חיי מוהר"ן: שיחות השייכים להתורות, סי' לד.

46 ראה מאמרו של ר' נחמן בספר ליקוטי מוהר"ן קמא סי' רפב, הכולל שתי דרשות; האחת נאמרה בשמיני עצרת תקס"ח והאחרת בדרך נסיעתו ללמברג באותה שנה עצמה (ראה חיי מוהר"ן: שיחות השייכים להתורות, סי' לג). על חשיבותו של מאמר זה במסכת רעיונותיו של ר' נחמן ומקומו בחסידות הברסלבית, ראה, למשל, דברי ר' נתן בסיפא של הדרשה הראשונה שבאותו מאמר: "והזהיר רבינו ז"ל מאד לילך עם התורה הזאת, כי הוא יסוד גדול לכל מי שרוצה להתקרב להש"י...". וראה דברי ר' נחמן בליקוטי מוהר"ן תניינא סי' מח בסיפא: "וראי לילך עם מה שנאמר במאמר 'אומרה לאלקים בעודי'... דהיינו לבקש ולחפש למצוא בעצמו איזה זכות ואיזה נקודה טובה...". מן הראוי להטעים, כי עניין "הנקודות הטובות" קשור בתורת המשיחיות הברסלבית ואין כאן מקום לדיון מפורט. אך אביא שתי מובאות מספרו של ר' נתן, ליקוטי הלכות, שדי בהן כדי להעמידנו על כך: "כי כל הנקודות הטובות שמוצאין בכ"א מישראל זה בחי' התנוצצות משיח. כי עיקר הטוב הוא משיח...". (ליקוטי הלכות, הל' השכמת הבוקר, הלכה א, אות ח). "...שבעקבות משיחא בסוף הקץ, שאז יתגבר ח"ו הסט"א, כידוע, ואז יהי' גודל הבירור והצירוף בחי' יתבררו ויתלבנו ויצרפו רבים וכו'. ואז יהי' עיקר התיקון בחי' הנ"ל ע"י מצדיקי הרבים, היינו ע"י הצדיקים, שידונו את הכל לכף זכות וימצאו נקודות טובות אפילו בהפחותים מאד מאד, שזהו עיקר עבודת הצדיקים, ועי"ז דייקא יבא משיח ב"ב, כי זה בחי' משיח וכו'...". (שם, שם, אות יב). והשווה עמ' 84—86 להלן. בעניין "הנקודות הטובות", ר' גם ר' וייס, חסידות של מיסטיקה וחסידות של אמונה, ערכי היהדות, תל-אביב תשי"ג, עמ' 89. אך לפי עניות דעתי המעיט וייס בחשיבותה של תורת "הנקודות הטובות", ושלא כדון.

Gershom Scholem, Zur Kabbala und ihrer Symbolik, Zürich 1960, S. 89—90. 47

של מורי החסידות. אדם שנפשו מסואבת בחטאים אף הוא קשור בתורה, או שמצויה בו "נקודה טובה ששם אינו רשע". באחד ממאמריו המרכזיים של ר' נחמן⁴⁷, שהוזכר בהקשר זה, נאמר בבירור, כי על הצדיק מוטלת החובה ללקט "נקודות" אלו לאו דווקא בדרך קונטמפלטיבית אלא במגע מוחשי עם פושעי ישראל, שכן אף-על-פי שהצדיק והרשע הם שני ניגודים קוטביים, הרי בכל זאת החציצה בינם אינה מוחלטת משום ש"הנקודות הטובות" שבכל אחד ואחד מישראל משמשות לו לצדיק פיסות אחיזה במגעו גם עם האפיקורסים.

ד

תגובות אלו של ר' נחמן שהבאתי כאן, והן מעט מהרבה, אינן משקפות נאמנה את הרפלקסיה העצמית שלו, את מבוכתו ותהייתו. העוקב בעיון אחרי שיחותיו מימי אומאן בסדר אמירתו אינו יכול שלא לחוש בהן נימה טראגית ההולכת וגוברת בד בבד עם הידוק מגעיו עם משכילי המקום. כבר בדרך מברסלב לאומאן, כשנפגש עם ר' מאיר מטפליק וזה מסר לו על נכונותם הרבה של בני רפפורט לקבלו בביתם, רמז ר' נחמן על קשרו המיסטי עם נשמתו של בעל הבית המנוח בגלל שיתוף השם, שכן שמותיהם, שלו ושל תלמידו ר' נתן, שכאמור נתלווה עמו, שווים לשמו של רפפורט: נחמן נתן: "ענה ואמר, הלא הכל שלנו, כי חייב אדם לומר בשבילי נברא העולם, כי נוסע כאן נו"ן [נחמן נתן] וא"כ הכל שלנו"⁴⁸. דברים אלה מיוסדים כנראה על הדעה שרווחה בחסידות, "כי הנשמה היא בח" השם"⁴⁹, או בנוסחו של ר' נחמן עצמו במקום אחר: "השם הוא הנפש"⁵⁰. אבל ר' נחמן נבהל מפירוש זה "וצוה שלא לדבר מזה. ואמר הלא ר"מ מדייק בשמא⁵¹. ואמר שתיכף בנסעו מברסלב בא על דעתו זאת ונכנס בלבו מאד, אך לא רצה לדבר ניזה, רק ע"י ר"מ שפגע בנו עי"ז גילה זאת, כי זה בחינות נסתרות, כי הם סתרי הגהגותיו. ואמ' בזה"ל: כך הקב"ה מנהיג את העולם וכו'. ואמר אז בדרך צחות: אם היו אומרים לאחד רב"ג. ודיבר אז מענין קידוש, ופשט ידו כמו בשעת הקידוש, שאוחזין הכוס, ואמר: זה הקידוש והיין נעשה בבית שלא הזכירו שם בשום פעם את השי"ת. ואמר אז ענין הנדפס בספמ"ע [בספר ספורי מעשיות] המתחיל 'הפליג מאד בגדולת השי"ת' וכו'"⁵². עניין זה, שכוונס במהדורה הראשונה של ספר ספורי מעשיות (המיספור הרביעי) בקונטרס השיחות תחת השם "ליקוטי מוהר"ן" ולימים בספר שיחות הר"נ סי' ג, ולפי הודאתו של ר' נתן "לא נכתב כראוי"⁵³ — משקף בבירור את הרגשתו ה"נפולה"

⁴⁷ ראה לעיל, הערה 46.

⁴⁸ ראה סי' חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' א.

⁴⁹ ראה, למשל, י' וייס, ראשית צמיחתה של הדרך החסידית, הנ"ל, עמ' 55, הע' 27.

⁵⁰ ראה, למשל, ליקוטי מוהר"ן קמא, סי' רס.

⁵¹ "ר"מ מדייק בשמא" — רמז לאגדה ביומא פג, ב: "ר"מ ור' יהודה ור' יוסי הוו קא אזלי באורחא. ר' מאיר הוה דייק בשמא (רש"י: "בשמו של בעל הבית אם נאה אם כעור"), ר' יהודה ור' יוסי לא הוו דייקו בשמא. כי מוטו להווא דוכתא בעו אושפיזא. יהבו ליה. אמרו לו: מה שמך? אמר להו: כידור. אמר [ר' מאיר] ש"מ אדם רשע הוא, שנאמר (דברים לב, כ) 'כי דור תהפוכות המה'...".

⁵² חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' א.

⁵³ ראה חיי מוהר"ן: שיחות השייכים להסיפמ"ע, סי' ח: "שייך להשיחה הנדפסת בסוף סיפמ"ע המתחלת 'הפליג מאד בגדולת השי"ת'. ושם חסר קצת ולא נכתב כראוי...". עניין שיחתו של

של ר' נחמן בגלל השתכנותו בבית המשכיל, "שלא הזכירו שם בשום פעם את השי"ת", ובמיוחד בגלל מה "שיצא מפיו על העגלה... מענין רנ"ג כנ"ל". גם הפלגתו שם "בגודל מעלת התשובה" היתה מכוננת למצבו הוא, כפי שאנו למדים זאת מס' חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, ס' יא: "ואמר שעשה תשובה ע"ז הדיבור, שיצא מפיו על העגלה כשנסע עמי, מענין רנ"ג כנ"ל. ואמר, שזה מעשה בע"ד כדי שיהי קשה וכבד ביותר אח"כ".

דוגמה חותכת למבוכתו הטראגית בעקבי ישיבתו בבית המשכיל המפורסם, שנסתלק מן העולם לפני כניסתו לביתו⁵³, מצינו שם באותו סימן עצמו: "פה אומין, יום ו' עש"ק פ' בחקותי. זה ב' שבועות שבא לכאן ועדיין הי' עומד בבית רנ"ג. הי' מספר ומשיח עמי מענין יראת ה', ואם אני בוכה לפרקים וכו'". אם נדקדק דיקדוקים טכסטואליים ונעמיד את דברי ר' נחמן כאן על רצף אמירתם, הרי עלינו לשנות את סדר רשימתו של ר' נתן, שכן מה שהשמיט בראשיתה אחרי התיבות: "הי' מספר ומשיח עמי מענין יראת ה', ואם אני בוכה לפרקים וכו'" השלים בסימנה של אותה רשימה, לאמור: "קודם לזה, שהי' מדבר מענין יראת שמים ובכיה לבכות לפני השי"ת כמו תינוק הבוכה לפני אביו, שנותרתו כל כך מאבינו שבשמים, ענה ואמר: כשאני עושה תשובה היא טובה גדולה יותר מעניני תשובה שלכם, כי אני עושה תשובה בפשיטות, שאני מתחרט מאד ומתבייש מאד, ואני מקבל עלי שלא לעשות עוד בשום אופן". הרגשתו המעיקה לא היתה ערטילאית, אלא תוצאה ישירה ועקיבה מהיותו מעורב בבני ביתו של המשכיל המפורסם, שסרו מדרכם של שלומי אמוני ישראל והגיעו לאותו גבול מסוכן שמעבר לו — השמד, היציאה מכלל ישראל, כפי שאנו למדים מן הנאמר באותה רשימה עצמה, אחרי משפטי הפתיחה, שהבאתי למעלה: "ענה ואמר: הנה אנחנו עתה אצל הקצה והסוף של ישראל, במקום שגבול ישראל כלה, כי לכל דבר יש קץ וסוף... ועל כן צריכין שמירה גדולה שלא נכשל ח"ו. אח"כ אמר לי: אבל אעפ"כ בודאי לא יוכלו לזוז אותנו ח"ו מקדושתנו, כי אנו תקיפין בדעתינו; ובדיעה בודאי לא יוכלו לזוז אותנו, לבלבל דעתנו בדיעות שטות שלהם... רק בעניני חיצוניות, היינו בעניני מאכלים, על זה אנו צריכין שמירה, שלא נכשל ח"ו, ועל זה אנו צריכין שהשי"ת ישמור אותנו, וצריכין לבקש מהשי"ת על זה שישמור אותנו מזה...".⁵⁴ דברים אלה, השובים את הלב בכנותם

ר' נחמן "על העגלה" בדרכו לאומאן אינו מחוור לנו כל צורכו, שכן ר' נתן העלים כמה וכמה דיבורים. והשווה הודאתו בס' ימי מהרנ"ת (לד, עמ' א), שנתחבר אחרי שנת תקצ"ה: "כמבואר שיחה זאת קצת ברמז במ"א".

⁵³ אך גם בני ביתו שהכניסוהו בחפץ לב לדירתם (אולי בהשפעת חתנו של נחמן נתן — הירש בער הורוויץ) — היו בחזקת חשודים בענייני כשרות.

⁵⁴ יוסף וייס ז"ל, מתוך שנעלמה מעיניו מציאותו ההיסטורית-הביוגראפית של ר' נחמן באומאן, הפליג באחד ממחקריו המעניינים (ה'קושיא' בתורת ר' נחמן מברסלב, עלי עי"ן הג"ל, עמ' 247) למצות את לקחה של שיחה זאת בפרשנות רעיונית דחוסה וסבוכה. ואומנם בעקבות מאמרו של חיים ליברמן על ר' נחמן ומשכילי אומאן הודה וייס באחד ממאמריו האחרונים (מגילת סתרים לר' נחמן מברסלב על סדר ביאת המשיח, קרית ספר, מד (תשכ"ט), עמ' 297, הערה 35), כי "דברים אלו של ר' נחמן יש לפרשם מתוך מעמדם הקונקרטי של אמירתם בשעת כניסת אומרם לבית המשכיל". אך יש לציין, שאף כאן חוזר וייס על דברי ליברמן, ששם "בעל הבית האומאני שאצלו נכנס ר' נחמן לדור שם... צויין בספרות הברסלבית בראשי-תיבות רנ"ג".

ובפשטותם, מעידים כמאה עדים על מצבו המביך באומאן. אומנם, כאן לא חשש אלא מכשלון או הכשלה "בעניני חיצוניות... בעניני מאכלים" ולא בעניני אמונות ודעות, אך במקומות אחרים, שנדון בהם להלן, רמז וגם רמז על המאבק התהומי שנתחולל בנפשו לא "בעניני חיצוניות" אלא ביסוד היסודות של האמונה הדתית — וזאת לא בלי זיקה ברורה לרעיונות ההשכלה, שנתקל בהם בדרכי מגעו עם גושיהם.

כשבוע ימים אחרי זה, היינו כשלושה שבועות לשבתו באומאן, עירטל בפני תלמידו ר' נתן את לבטיו הקשים, והביע בפניו בגלוי את חפצו לחיות חיים עצמיים ובדודים ללא עול המנהיגות: "יום ב', כ"ד אייר באומין. ה' מדבר עמי ואמר, שבעיתם הללו הוא חפץ מאד לסלק ולהשליך מאתו העולם, היינו שהוא רוצה לבחור מקום לישב לבדו בעצמו ולא יהי' עליו עול העולם. ואמר, כי הוא חושב, שאם לא יהי' מתחיל בתחלה בענין הנהגת המפורסם אפשר יהי' מגיע למה שהי' מגיע. ואמרתי לו" — ממשיך ומספר ר' נתן — "הלא משה רבינו ע"ה הי' עוסק ג"כ בזה, בהנהגת העולם, לקרב בני אדם לה'. השיב: הלא גם מרע"ה שגה בזה, כי גם משה נענש על שקירב את הער"ר"⁵⁵. בהמשכה של אותה שיחה הביע את ספיקותיו הקשים לגבי צדקת דרכו, "כי נשאר מסופק תמיד איך הוא רצון השי"ת, מאחר שלא צוה עליו איך לעשות... כי אינו יודע איך לעשות" — לתקן את נשמות המתים, שניספו על קידוש השם בגזירות גונטא ונטמנו בבית העלמין המקומי, אפשרות שלדעתו מימושה הוא ודאי, או לעסוק בתיקון המשכילים הרשעים היושבים באומאן, להשפיע על בחירתם החופשית ולהטותה לצד הקדושה. אמנם "הם מן הסוספיתא"⁵⁶ ע"כ הם אפיקורסים כאלה", אך "ואעפ"כ גם ביניה' בודאי יש וכו'"⁵⁷.

כעשרה ימים לאחר מכן, בחג השבועות, סירב לומר "תורה" כדרכו מימים ימימה. ולשוא הפציר בו ר' נתן, שלא יאכזב את שומעי לקחו, ש"נתקבצו לשם ג"כ הרבה"⁵⁸. אין זאת אלא שעול המנהיגות היה כבד עליו מנשוא; הקיטרוגים והלחישות על התנהגותו המוזרה באומאן דכדכו את נפשו. ואילו מיד אחרי חג השבועות, כשנכנס לביתו של ר' יוסף שמואל, "האיש הכשר", "התחיל לומר תורה ולא סיים"⁵⁹.

בכתבי ר' נתן מצויה עדות הממחישה ומבליטה בבליטות יתירה את המוטלת הנפשית של ר' נחמן, שנעה מהרגשת "הסתר פנים" ואטימות רוחנית להתרוממות הרוח ותגבורת תודעתו העצמית המופלגת. לאמיתו של דבר ניגודיו הנפשיים היו בולטים במשך כל שנות חייו, ור' נתן הטעיםם בכתביו פעמים רבות, ובהם דווקא מצא הוכחה לגדולתו

55 ראה, חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, סי' יב—יג.

56 סוספיתא דדהבא (פסולת זוהב) — כינוי לסטרא אחרא, וראה י' תשב"י, משנת הזוהר, כרך א, ירושלים תשי"ז, עמ' רצו.

57 ר' נתן מוסיף שם ומבאר: "היינו כי גם בתוך הסוספיתא יש ג"כ איזה ניצוצות יקרות שעדיין לא נודעו, כידוע".

58 ראה חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, סי' לה: "ובימי חג השבועות נתקבצו לשם ג"כ הרבה מאנ"ש והיו סבורים שיאמר תורה, כאשר הי' מנהגו בכל חג השבועות, אבל לא אמר אז שום תורה בשבועות הנ"ל...". (והשווה שם, סי' יח). וראה גם ימי מהרג"ת, לה, עמ' א: "בשבועות נתקבצו אליו כל אנ"ש כדרכנו תמיד. אך לא רצה לומר תורה, ואני הפצתי אותו קצת בשבת, שהוא יום ב' דשבועות, שיאמר תורה, אך השיב שבודאי לא יאמר תורה בשום אופן".

59 ראה חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, סי' כח: "אחר שבועות באומין, כשנכנס בבית ר' יוסף שמואל, התחיל לומר תורה ולא סיים".

וקדושתו של רבו, כגון: "וכמו שראיתי מרבינו ז"ל פעמים אין מספר, שאעפ"י שבשעה הקודמת התפאר עצמו בגדולות ונוראות וגילה תורה נפלאה, אשר לא נשמע כזאת, כדרכו, אח"כ, בשעה שאחריה, ראינו אותו שרוי בצער גדול. וכמה פעמים פירש צערו ושיחתו לפנינו מעומק הלב, שהוא מצטער מאד איך זוכין להיות יהודי...".⁶⁰ אך אין לך פרק בפרקי חיי של ר' נחמן, שבו נסתמנו ניגודיו הנפשיים בחריפות כמו בפרק חיי באומאן. מצד אחד אתה מוצא בו, בפרק זה, גילוי ורמזיו על שליחותו התיקונית-המשיחית, שביטוייה החשוב ביותר, הוא שיחתו בפני ר' נתן בדרכם מברסלב לאומאן. שיחה זו, המכונה בספרותם של חסידי ברסלב "הסוד על הרשב"י"⁶¹, הוצבה בראשו של הספר

60 ליקוטי הלכות, אורח חיים, הל' תפילין, הלכה ה, אות ה.

61 "הסוד על הרשב"י", שמן הראוי לכנותו "הסוד על הר"ן", הוא דוגמה אופיינית לשתי המגמות המנוגדות המציינות את ספרותם של חסידי ברסלב: מגמת הגילוי מזה ומגמת הכיסוי מזה. שתיהן שלובות זו בזו ונובעות מעצם טיבה וטבעה. מכאן אותו משחק המחבואים, אותה התגרות שמתגרים, כביכול, הכתבים הברסלביים ביצר הסקרנות של המעיין. דברים מופלאים גרמזים לו במעין קריצת עין, בלחישת מפה לאוזן תוך שימוש תכוף בתיבת "וכו". "סוד" זה נדפס לראשונה בפתח הספר ליקוטי מוהר"ן תניינא, מאהלו תקע"א, זמן קצר אחרי פטירתו של ר' נחמן, תחת הכותרת: "לכו חזו מפעלות ה' התגלות נפלא מסוד גדולת התנא האלקי ר' שמעון בן יוחאי ז"ל". וזה לשונו (עם מראי מקומות לפי מהדורת ליקוטי מוהר"ן שני החלקים, ירושלים תשכ"ט): ר' שמעון בן יוחאי הבטיח שלא תשתכח תורה מישראל על ידו, כמובא בדברי רז"ל (שבת קלח:) — כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל ואמר רשב"י שלא תשתכח, שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו, וכמבואר בוהר (נשא, דף קכד ע"ב) בהאי חיבורא דאיהו ספר הוהר יפקון ביה מן גלותא. ועתה בוא וראה והבן נפלאות נסתרות של תורתנו הקדושה, כי ע"כ סמך ר' שמעון בן יוחאי עצמו על זה הפסוק כי לא תשכח מפי זרעו, כי באמת בזה הפסוק בעצמו מרומז ונסתר סוד הזה, שע"י זרעו של יוחאי, שהוא רשב"י, על ידו לא תשתכח תורה מישראל, כי סופי תיבות של זה הפסוק כי לא תשכח מפי זרעו, הם אותיות יו"חא"י. וזה שמרמוז ומגלת הפסוק, כי לא תשכח מפי זרעו, מפי זרעו דייקא, היינו מפי זרעו של זה בעצמו, שהוא מרומז ונסתר בזה הפסוק שהוא התנא יוחאי כי ע"י זרעו של יוחאי שמרמוז בזה הפסוק בס"ת הנ"ל, שהוא רשב"י, על ידו לא תשכח התורה, כי בוהר דא יפקון מן גלותא כנ"ל. ודע שסוד ר' שמעון בעצמו הוא מרומז בפסוק אחר, כי דע, כי התנא הקדוש ר' שמעון הוא בחי' ע"ר לקדיש מן שמיא לחית (דניאל, ד) ר"ת שלמלון וכו". בספר חיי מוהר"ן: נסיעתו וישיבתו באומין, סי' ה (הופיע לראשונה בלעמבערג תרל"ד) נאמר: "בדרך בעת נסיעתו לאומין, ענה ואמר: אף עפ"י השי"ת עוזר לישראל תמיד ואין דור יתום. וכמו שאמר רשב"י, כשאמר איזה תנא: עתידה תורה שתשתכח מישראל, ענה ר"ש ואמר לו, כי בוהר דא יפקון מן גלותא, כי לא תשכח מפי זרעו. וע"כ עמד עצמו ע"י הפסוק וגילה או הסוד, הנדפס בלק"א בתחילתו ע"ש, מגדולת רשב"י. עניני ואמרתי לו: ר"ש יש לו ג"כ בוודאי הנאה מזה, היינו מזה החידוש הנפלא. השיב: הן. אח"כ ענה ואמר: ר"ש בעצמו הוא ענין אחר, כי ר' שמעון הוא ע"ר לקדיש מן שמיא לחית (=שמעון), כנדפס שם, ועכשיו יש לחל' גובע לקורא חכמה [=נחמן] וכו'". (מכאן כינויו של ר' נחמן בספרותם של חסידי ברסלב "נחל גובע מקור חכמה", או בקיצור נחמ"ח). עינינו הוראות, כי סופה של השיחה שגגנו בו חודו של "הסוד", הושמט כאן (ויותר מזאת בספר ליקוטי מוהר"ן). אך חסידי ברסלב הוותיקים, שידעו את "הסוד" בשלימותו, אם מתוך כתבי היד, שהוטרפו מעיני זרים, ואם מתוך המסורות שהתהלכו מפה לאוזן, הדגישוהו ביום לבין עצמם בהודמניות שונות, אם כי בלשון הרמזים, כגון של ר' יצחק, בנו של ר' נתן, הכותב באחת מאיגרותיו מצפת (משנת תרכ"ט?) על הזכות הגדולה, שנפלה בחלקו לבקר בל"ג בעומר במירון "לעמוד אצל הציון [של הרשב"י] ממש, ואמרתי התפלה הק' שלנו, שנתיסדה על תוקף קדושתו (כוונתו לתפילה שנתחברה עלידי ר' נתן על יסוד "הסוד על הרשב"י", והיא נדפסה

ליקוטי מוהר"ן החל במהדורה השנייה. הסוד פירנס את דמיונם של דורות חסידים ברסלביים, ותרם רבות לחיזוק הכרתם והרגשת השתייכותם לכת מאמינים מופלאה. מצד אחר אתה מוצא בדבריו את סימני המבוכה, הרגשת הריקנות הרוחנית, רצון כן להתקפל בדלי"ת אמותיו — "לסלק ולהשליך מאתו את העולם". ואם על חיי באומאן בכלל אמורים הדברים, לא כל שכן ראויים הם להיאמר כלפי אחת הסיטואציות הקונקרטיות שם, שר' נתן תיארה תיאור אותנטי. כדי שזו תצטייר לנגד עינינו במלוא משמעותה עלינו לצרף את קטעי הידיעות ורמזי הרמזים הזוריים בשלושת חיבוריו: ספר שיחות הר"ב, סי' קנג; ספר חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, סי' לא—לב; ספר ימי מהרג"ת, דף לה, א—לו, א. בליל שבת נחמן, סמוך לכניסתו בביתו של ה"רשע" מפטרבורג, נתקבץ קהל רב כדי לשהות במחיצתו של ר' נחמן. בס' שיחות הר"ב, וכן בס' ימי מהרג"ת, הטעים ר' נתן את חולשתו הגופנית של רבו באותה עת בעקבי מחלתו שהלכה והחריפה, כרקע לתהייתו הנוקבת, שהביעה בקול רם בפני אורחיו, על שום מה ראו להסתופף בצלו בשעה כזו דווקא, "הלא אני איני יודע עתה כלל, כי אני עתה רק פראסטיק לגמרי" (שיחות הר"ב). אולם, אין ספק כי לחולשתו הגופנית נצטרפה ליאות נפשית ורוחנית, שנבעה באופן מכריע מן העובדה המכאיבה והמדכאת כי השתכן בבית "הרשע המפורסם". במצב מביך זה ביקש ר' נחמן למצוא לעצמו צד זכות מימי ההארה הגדולה⁶² בנסיעתו הנועות לארץ-

בספר ליקוטי תפילות, חלק ב, תפילה מז, וחזרה ונדפסה בצורת קונטרס בשם "תפילה ותחינה לל"ג בעומר", ונשאתי עיני למרום ונתתי שבח והודי' לפני ית' אשר איש כערכי יזכה לעמוד ביום הזה על ציון שלו הק'... אשרינו מה טוב חלקינו שזכינו לחסות בצל כנפיו של כבוד אדמו"ר הנגמ"ח זצוק"ל ותלמידו הק' כאאמו"ר וללה"ה אשר הכניס לנו לדעת עכ"פ למה לכסוף, והשאירו אחריהם ברכה כל האצרות שלנו... ובל תשכחו מה שכתוב בסיום דברי קדשו של ההתגלות הצדיק הרשב"י וכו' תשימו לב לזה התיבה 'וכו' ותבינו קצת דברי הנ"ל וד"ל...". (עלים לתרופה, ניו יארק תשט"ו, רו, עמ' א). כיוצא בזה ר' ישראל היילפרין, המו"ל הברסלבי החשוב, הכותב באחד ממכתביו משנת תרס"ט: "שבפה בפתחו יש מעלה יתירה מכל א"י, שפה טמון... התנא אלוקי רשב"י שיש שייכות גדול לרביה"ק, כידוע למחצדי חקלא שבין אנ"ש, אשר בדברים כאלו א"א לבוא אליכם בכתב...". (אמונת אומן, בני ברק תשכ"ו, עמ' עב); במכתבו משנת תרע"ז: "ות"ל שע"י רבוי הצעקה... על הציון התנא אלוקי רשב"י זי"ע האיר ה' בדעתי שאתקשר לרביה"ק מכאן ע"י העיר וקדיש מן שמיא נחית שיש שייכות גדול להנגמ"ח, כידוע לידועי חן בין מחצדי חקלא בין זקני אנ"ש, וא"א לדבר מזה במכתב גלוי כ"כ" (שם, עמ' עח). כיוצא בזה ר' אברהם כוכב לב (שטרנהארץ) בקונטרסו אמרות טהורות: "ורבינו ז"ל כשגילה הסוד של הרשב"י זל"ה אמר: ועכשיו וכו'. וידוע לאנ"ש מה שאמר עוד א....".

אולם, הצנזורה הברסלבית העצמית לא היתה עקיבה, הנחיותיה הפנימיות נשתנו עם שינוי האקלים הציבורי ולא אחת הוכרעה על ידי שיקוליהם ומוגיהם האישיים של מחברים ומו"לים שונים. כאן, בדומה לכמה וכמה מקומות סתומים אחרים, ניתן לנו להשלים את הסוד שהושמט בליקוטי מוהר"ן ובחיי מוהר"ן, וכן בדוגמאות שהבאתי למעלה, בעזרת ההשמטות שנדפסו בקונטרסו של ר' אברהם חזן, ימי התלאות, ובכללן ההשמטה שלנו, והיא: "שאפי" העיר וקדיש [ר' שמעון בן יוחאי] צריך ג"כ לקבל משם [מן הנחל גובע מקור חכמה — ר' נחמן]. ותבין". (עמ' קצה).

62 השווה ליקוטי מוהר"ן קמא, סי' רכב: "צריך להיות תמיד בשמחה ולעבוד ה' בשמחה. ואפי' אם לפעמים נופל ממדריגתו, צריך לחזק עצמו בימים הקודמים, שהי' מזריח לו איוה הארה קצת".

ישראל, "ואמר שהוא מחי' את עצמו עתה רק בהדרך שהלך לא". והאריך בשיחה זו קצת ג"כ, עד שמתוך השיחה הקדושה הזאת שסיפר, שאינו יודע כלל ושהוא פראסטאק גמור ושהוא מחי' א"ע רק בהנסיעה שנסע לא"י—מתוך דברים אלו נכנס בדברים עד שגילה לנו תורה נפלאה... " (ימי מהרנ"ת). מעשה נסיעתו לארץ-ישראל, שהבהיק בזכרוננו, היה בו כדי לפזר את העננים הקודרים, שכיסו על לבו ומוחו, ולזכותו ברגע של חסד, של פתיחת מעיינות הנפש—ושוב יצא מכלל "העלמה והסתרה" וזכה ב"רצון" ו"התגלות", כפי הגדרתו של ר' נתן בס' שיחות הר"נ שם. וכך נאמרה הדרשה "בענין הנהגת הפשיטות של הצדיק האמת", שכונסה בליקוטי מוהר"ן תניינא, סי' עה, והיא ללא ספק פירוש עצמי למצבו האכזיסטנציאלי.

נושאה הראשי הוא הצדיק במצבי הפשיטות. הגדרתה של הפשיטות שם: "שמתנהג עצמו בדרכי הפשיטות ואינו מגלה שום תורה, ועוסק בשיחת חולין וכיוצא". ר' נחמן עמד שם על הסתירה בין החיוב להגות בתורה יומם ולילה לבין המגבלות האנושיות הגופניות המחייבות את מצב הפשיטות, שכן "מן הנמנע ובלתי אפשר להיות דבוק בתורה תמיד יומם ולילה בלי הפסק רגע". מצב הפשיטות טבוע בעצם ההווייה האנושית, והוא חוק שתקפו על הכל: "וכן אפי' בעל השגה, ואפי' מי שהוא גבוה יותר ויותר, למעלה למעלה, אעפ"כ... בהכרח להפסיק איזה שעה, אם לעשות איזה מו"מ או כיוצא בזה, כי צריכין לעסוק בצרכי הגוף ג"כ". אולם הפורש מלימוד התורה—וליימוד במשמעו היחסי, איש איש לפי מעלתו: הלמדן במשמע גמפ"ת, "בעל ההשגה"—ההשגות, ניתק מחיותו; "ומי הוא זה שירצה לפרוש עצמו מן החיים אפי' רגע קלה". ובאמת התורה היא חיותו של כל העולם; גם הלמדן האנוס להינתק מלימודו, גם האיש הפשוט, ואף אומות-העולם חיותם גובעת מן התורה. אך יניקתם היא באמצעותו של "איש פשוט גדול שכולם יקבלו על ידו חיות". ואילו הצדיק מקבל בעת פשיטותו "מזה האוצר מתנת חנם, שזהו בחי' קודם קבלת התורה, שהיה מתקיים העולם בחסד חנם לבד... וזהו בחי' הדרך של ארץ ישראל... שהצדיק מחיה עצמו בעת פשיטותו משם". מכאן עבר ר' נחמן במישרין להסברת הפאראדוקס של ישיבתו בביתו של ה"רשע": "כי עיקר כח קדושת א"י הוא ע"י בחי' [תהלים קיא, ו] 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים', כשפרש"י בפסוק בראשית⁶³ וכו', שבשביל זה פתח בבראשית, שלא יאמרו גזלנים אתם וכו'... כי הוא ית' ברא הכל וברצונו נתנה להם וברצונו וכו'... וגם כאן בחוץ לארץ נמצא בחי' זו, כי ישראל, עם קדוש, באים לפעמים במקומות שהיו רחוקים מאד מאד מקדושת ישראל, כגון במקום שהיה מתחלה של עכו"ם... וישראל באים לשם וכובשים המקום ומקדשין אותו, שיהיה מקום ישראלי, שזהו ג"כ בחי' ארץ ישראל...".

כניסתו של ר' נחמן לדירה ההיא היא, איפוא, בבחינת הכיבוש שבקדושה, שהאב טיפוס שלו הוא כיבוש ארץ-ישראל, טענה שבדומה לה השמיע כמה חודשים קודם לכן, בדרכו מברסלב לאומאן, כדי לתרץ פאראדוקס דומה—השתכנותו בביתו של המשכיל המנוח נחמן נתן רפפורט. בכל שלושת המקורות, שצינתי למעלה, הטעים ר' נתן את שמחתו והתלהבותו הגדולה של רבו עם סיום דרשתו. אך בס' ימי מהרנ"ת נאמר, שר' נחמן "נטל ידיו וישב על השלחן בשמחה גדולה וצוה לגנן הרבה, ואמר דברים נפלאים על השלחן, ואמר: מה יש לנו להתבייש? וואס האבין מיר זיך צו שעמין? בשבילנו

63 בראשית א. א. והשווה בראשית רבא. פרשה א (מהד' תיאודור—אלבק, עמ' 4—5).

גברא העולם, ואמר אז הדברי צחות (מי שאינו יכול פא זי' א"י פאזי וכו'). עניינו של סיפור זה והשיבותו מתבהרים מתוך השוואה עם המקור השלישי — ס' חיי מוהר"ן, שבו מסופר כי תלמידו הוותיק של ר' נחמן, ר' נפתלי, שהיה מחונן בקול ערב והיה נוהג להנעים בזמירותיו את הקיבוץ של חסידי ברסלב⁶⁴ — ישב בשתיקה קודרת ולא פצה פיו. התעוררותו האמוציונאלית של רבו לא היתה בה כדי להוציאו ממצב רוחו הקודר, שנבע ללא ספק מן העובדה המביכה שה"קיבוץ" הברסלבי נתכנס בביתו של אפיקורוס גמור. וראינו למעלה, כי ר' נפתלי לא היה שותף לאמונתו הגלהבת של חברו, ר' נתן, בקדושתם העילאית של מעשי ההתחברות עם המשכילים. ואכן, קריאתו של ר' נחמן: "מה יש לנו להתבייש?" היתה מכוונת — לפי עדותו של ר' נתן בס' חיי מוהר"ן — לר' נפתלי "על שהי' בוש קצת לנגן אז, ואמר: מה יש לנו להתבייש על העולם, לא גברא [העולם] אלא בשבילנו — נפתלי, וואס האבין מיר זיך צו שעמין?".

גם "הדברי צחות", שנזכרו למעלה, נרשמו בידי ר' נתן בס' חיי מוהר"ן. אך אלמלא סיפורו בס' ימי מהרנ"ת לא היינו עומדים על קשרם הקונקרט, שכן בס' חיי מוהר"ן הם ערוכים כסימן בפני עצמו, ללא כל קשר נראה לעין עם קודמו. ואלה הם: "על ענין חכמת השיר והמליצה הנקרא בלשונם פאזי" [Poesie] אמר: מי שאינו יכול פאזי [פע זי] — ובהערות הביניים מפורש שם: "היינו למאס בתאוות המשגל כראוי" — "אינו יכול פא זי" [Poesie], כי רועה זונות יאבד הון [משלי כט, ג] וא"ת מהונך אלא מגרונך⁶⁵. נמצא שרועה זונות יאבד את הקול והשיר, וע"כ מי שאינו יכול פא זיא [=פע זי], שיהי' אצלו נמאס ופא [=ופע] ואיזה זיא [=נקבה] שתהי' יהי' אצלו נמאס ופא [=ופע] א"י [אינו יכול] פאזי [Poesie]. והבן". כפי עדותו המפורשת⁶⁶, לא גילת ר' נתן אלא טפה מהדברים שנאמרו באותו ליל שבת, ואין אנו יודעים, איפוא, באיזה הקשר נאמרו "הדברי צחות" האלה. אך בדרך ההשערה ניתן לומר, כי קשורים הם בשיחו ושיגו של ר' נחמן עם המשכילים, אותה השירה. וגדולה מזאת, בויקתם המשותפת של ר' נחמן והמשכילים אל היצירה הספרותית⁶⁶.

"שירת הברבור" של ר' נחמן — התורה "תקעו תוכחה", שנאמרה בראש השנה תקע"א, זמן קצר לפני פטירתו, וכונסה בספר ליקוטי מוהר"ן תניינא, ס' ח, עומדת גם היא בסימן קשריו ההדוקים עם המשכילים באומאן. יש לזכור, כי לפי סיפורו של ר' אברהם חזן, שהזכרתי למעלה, נצטרפו משכילי אומאן למנינם המיוחד של ר' נחמן וחסידי, שנתקיים באסמו של נחמן נתן רפפורט. ולא עוד, אלא שהירש בער הורוויץ "האפיקורוס היותר גדול שבימיו", נכה, לפי סיפור זה, בשעת אמירתה ור' נתן אפשר נסתייע בו להעלותה על הכתב.

64 ראה ספר אבני"ה ברזל, מאת ר' אברהם בר' נחמן מטולטשין, בני ברק תשכ"א (כרוך יחד עם כוכבי אור), עמ' לג, ס' מה. והשווה ספר שבחי מוהר"ן: מעלת המתקריבים אליו, ס' צא, שהם דברי המעתיק: "פ"א ה' ר' נפתלי ז"ל מנגן איזה מזמור בביהמ"ד בלילה עם עוד אנשים מאנ"ש".

65 רש"י על משלי ג, ט. והשווה פסיקתא רבתי, מהד' מ' איש שלום, ווינא, תר"מ, פכ"ה, עמ' קכו.

66 ימי מהרנ"ת, לו, עמ' א.

66* השווה, למשל, דברי ר' נחמן בשבח כוחה המעורר של "המליצה", והסתייגותו החריפה מ"מליצים פושעים" (חיי מוהר"ן: נסיעתו ושיבתו באומין, ס' כב).

ר' נחמן מדבר בה על המוכיח ה"ראוי להוכיח" את העדה, שבואריאציות אחרות באותה דרשה, הוא "בעל כח גדול", "מנהיג אמיתי", שיש בו "בחי" רוח נבואה". המתעטף באיצטלה שאינו ראוי לה, לא זו בלבד שאין בכוח תוכחתו לתקן את קלקולי בני הדור, אלא להיפך "הוא מבאיש ריח של הנשמות השומעים תוכחתו... ועי"ז הוא מחליש את הנשמות שלהם, ועי"ז נפסק השפע מכל העולמות התלולים באלו הנשמות... אבל כשהמוכיח ראוי להוכיח אזי אדרבא, הוא מוסיף ונותן ריח טוב בהנשמות ע"י תוכחתו" (שם, אות א). כוחו של המנהיג האמיתי הוא בתפילתו, שהיא ברחמים בתחנונים ובדעת. אך "כשנפגם הרחמנות והדעת, אזי א"א להתפלל בבחי' רחמים ותחנונים, ואז התפילה בבחי' דין; וכשהתפילה בבחי' דין, אז הסט"א בולעת את התפילה ח"ו" (שם, אות ב). תיקון של תפילות פגומות ופסולות, שהן בבחינת דין, הוא עלידי "בעל כח גדול", שבכוונת מכוון משליך הוא פתיון לסטרא אחרת בדמותה של התפילה בבחינת דין כדי לפתור ולהכניעו, שכן תפילה זו של בעל הכוח הגדול, שהוא צדיק האמת, עומדת לו לסטרא אחרת "בבית הבליעה שלו בבחי' (איוב מא, [יג]) 'בצוארו יליו עוץ, היינו התפילה של הבעל כח הג'ל, שהוא בחי' מטה עוץ, היא עומדת לו בצוארו, בבית הבליעה שלו, ואזי הוא מוכרח ליתן הקאות, היינו שהס"א מוכרח להקיא ולהוציא כל הקדושות... שבלע בבחי' (שם, כ, [טו]) 'חיל בלע ויקיאנו', ולא די שהוא מקיא ומוציא כל הקדושה שבלע, אף גם הוא מוכרח להקיא ולהוציא עצמות החיות שלו ממש בבחי' [שם, שם] 'מבטנו יורישנו אל', היינו שמוציא ומקיא עצמות חיותו ממש. וזהו בחי' גרים שמתגירין, שהם היו תחילה מעצמות הס"א ממש, ועכשיו חוזרין אל הקדושה, כי הס"א מוכרח להקיא ולהוציא עצם חיותו ממש, שזהו בחי' גרים כנ"ל" (שם, אות ג). פעולה זו היא בבחינת היקונה והכניעתה של מלחמת עמלק, בחינת עשיית גרים וגורמת לגילוי כבוד ה' ולהתפשטות הנבואה. "וזה בחי' סליחת העון, שבא ע"י ריבוי התפילות, שע"י זה השמש זורחת, שעל ידה בא[ה] רפואה... כי העונות הם בחי' עננים שמחשיכים אור השמש, שעל ידה הרפואה, וע"י התפילה נתכפרין העוונות...". (שם, אות ו).

תוכנה של התפילה בחינת דין, הקוטב שלה אינו בכוונה מיסטית גרידא, אלא נודעת לה התפילה זו משמעות חברתית מובהקת — צירופם של החוטאים לתפילתו של הצדיק: "ועיקר התפילה שעל ידה נסלח העון וניצולין מהחולאת הוא בא ע"י שנתוסף שכן מישראל, כי כל מה שנתוסף שכן מישראל נתרבה ונתגדל התפילה במאד מאד. וזה בחי' הקיבוץ של ישראל, כי כל מה שנתקבצין ונתרבין ביותר נפשות ישראל ביחד, נתרבה ונתגדל ביותר מאד מאד בית התפילה... כגון במקום שדרים שם יהודים, כשנתוסף עליהם עוד שכן מישראל אזי נתרבה ונתגדל התפילה במאד מאד...". (שם, שם).

בהמשכה של הדרשה מדובר על ייחודו של "המנהיג האמיתי", בעל "בחי" רוח קודש, רוח נבואה", שהוא תיקון האמונה: "כל המתקרבים אליו נתחזק ונתתקן אצלם האמונה האמתית דקדושה"; ובה תלוי "חידוש העולם לעתיד" (שם, ח—ט). דרשה זו, שמהדהדים בה הגיונות מעולמה הרעיוני של השבתאות⁶⁷, היא נסיון שקוף להצדיק את צירופם של משכילי אומאן למניינם המיוחד של חסידי ברסלב.

נסיון זה לפרש, גם לעצמו וגם לזולתו, את יחסיו ההדוקים עם המשכילים חוזר בדרשותיו האחרות של ר' נחמן, כגון הדרשה "ואת העורבים צויתי לכלכלך" (ליקוטי מוהר"ן

תניינא, סי' ד), החשובה לענייננו משתי בחינות עיקריות: (א) מבחינת זיקתו הדיאלקטית אל המשכילים; (ב) מבחינת הסברתו את עמדתו במחלוקת של ר' אריה לייב, "הסבא" משפולה, בהקשר לאפיקורסות המשכילית.

בדרשה זו נאמר בין השאר, כי "חכמי הטבע" הכופרים ברצון העליון, היינו בהשגחת האל, מצליחים לגרור בכפירתם "רבים מבני עמנו". על "החכם הגדול שבקדושה", שזהותו עם ר' נחמן עולה מניה וביה, למחוק את השפעתם ההרסנית ולהכניעם. אולם, מולו מתייצב "בחי" מצח הנחש, שהוא שורש חכמת הטבע, המתגלם בפועל באחד הכופרים הגדולים, שיניקתו "ממצח הנחש". במקרה זה ייעודו של "החכם הגדול שבקדושה" כבד מגשוא, היאבקותו היא מעין דראמה מיתית המערערת את שלוות אמונתו: "ויש שנכנס בחי" מצח הנחש, שורש חכמת הטבע, בתוך החכם שבקדושה, וחכמה זו... מתחלת ליכנס עמו מעיון לעיון עד שנכנס בעיון דק מאד, עד שרוצה להטיל פגם ח"ו בשורש הרצון ולכפור שם ח"ו, כאילו אין רצון כלל ח"ו" (שם, אות ו—ז). ר' נחמן רומז, איפוא, בבירור על לבטיו ונפתוליו הקשים בענייני האמונה בעקבי מגעיו עם המשכילים, כשם שדבר זה נרמז במקומות אחרים בדבריו, ובייחוד בדרשה "סוד כוונת המילה", שכוונסה בס' ליקוטי מוהר"ן קמא, סי' סג.⁶⁸ וכשם שרמז בדרשה ההיא, כי תוך כדי היאבקותו עם "החכמים להרע, החוקרים פילוסופיא ואפיקורסית", "מתגברים עליו מאד בלבולים ואמונות כוזביות... וצריך לו תמיד מלחמה גדולה עמהם", שכן כוחם גובר והולך בעיניים של "הדיבורים רעים שמדברים, ובפרט כשהם נוגעים על צדיקים וגדולים", כך גם בדרשה שלפנינו נטענת הטענה, כי כניסתו של "בחי" מצח הנחש... בתוך החכם שבקדושה", והתעצמותו בו, נובעת מיניקתו "מוקני הדור, ממאריכי ימים שבדור, כשאין בהם שלימות" (שם, אות ח). אך שלא כבדרשתו "סוד כוונת המילה", בה אין כתובת קונקרטית למחלוקת הנרמזת, כאן יש כתובת קונקרטית והיא: "הסבא משפולה", שהיה כידוע מ"וקני הדור" ו"ממאריכי ימים שבדור"⁶⁸ אף בשעת אמירת הדרשה "סוד כוונת המילה", בשנת תקס"ה. ואומנם פירוש זה עולה מתוך המסורת הברסלבית. אולם, כדי לעמוד על משמעותה, עלינו להביא תחילה את משאלתו של ר' נחמן לגבי תוצאותיה של ההיאבקות, כפי שהובעה בהמשכה של הדרשה בס' ליקוטי מוהר"ן תניינא:

"וזה בחי' מלחמת דוד וגלית (שמואל א, יז), כי גלית הי' רוצה להראות בחכמתו שהכל עפ"י הטבע, כי היה יונק ממצח הנחש בבחי' ימצחת נחשת על רגליו, שתלה כל הסיבות בחיוב הטבע, שהוא בחי' מצח הנחש כנ"ל, וע"כ 'חרף מערכות אלקים חיים', כי היה רוצה להראות, שהכל ע"י מערכת השמים, כפי חיוב הטבע ח"ו. ודוד היה איש חיל ועמד כנגדו, ואמר שכבר היה לו מעשה כזו 'ובא הארי והדוב', דהיינו חיות רעות הנ"ל, הדורסים וטורפים [רבים מבני עמנו], שהם חכמי הטבע כנ"ל. 'וגשא זה מהעדר' היינו

68 אמנם, הדרשה בס' ליקוטי מוהר"ן תניינא נאמרה בשבועות תקס"ט (ראה ס' חיי מוהר"ן: שיחות השייכים להתורות, סי' נט, שם מכונה מאמר זה "וביום הביכורים"), ואילו הדרשה "סוד כוונת המילה" נאמרה בשנת תקס"ה (ראה ס' חיי מוהר"ן, שם), היינו כחמש שנים לפני יציאתו לאומאן, אך מגעיו של ר' נחמן עם משכילי אומאן נתרקמו לפי המסורת הברסלבית, שאין כל סיבה לפקפק במהימנותה, עוד בשעת יציאתו מולאטיפאלי לברסלב בחודש אלול תקס"ב (ראה חיי מוהר"ן: מקום ישיבתו ונסיעותיו, סי' יב).

68 בספרו של ר' יהודה יודל ראזענבערג, תפארת מהרא"ל משפאלי (פיצטרקוב תרע"ד, יא, ע"ב) נאמר, כי ר' אריה לייב נפטר ביום ו' תשרי תקע"ב בגיל 87.

מהעדר הגמור, שנשא וסילק זאת מהעדר הגמור, דהיינו שכפר בזה, שהש"י ברא הכל ברצונו אחד העדר הגמור, רק שהכל עפ"י חיוב הטבע ח"ו. ויצאתי אחריו והכיתיו, היינו שהייתי מתגבר עליו והכנעתי והשפלתי אותו. ויקם עלי, היינו, שאח"כ התגבר עוד כנגדי. והחזקתי בזקנו, היינו שהבנתי, שכל כחו ויניקתו ע"י מצח הנחש, שיוגק מזקני הדור⁶⁹ שאינם כראוי כנ"ל, וע"כ החזקתי בזקנו, שהחזקתי ותפסתי שם בשורש יניקתו בזקני הדור... (שם, אות יא).

ר' נחמן מטשרין, המשפיע הברסלבי החשוב אחרי ר' נתן, ידע לספר, כי "בענין זה רימו רבינו ז"ל להדיא לענין המחלוקת שהיה עליו ע"י הידוע וכו'. וזה 'ובא הארי וכו' והחזקתי בזקנו' וכו', כמבואר במ"א...".⁷⁰ במסורת ברסלביית אחרת, שנרשמה בידי ר' אברהם חזן — וייתכן שאליה מתכוון ר' נחמן מטשרין — מורחבת יריעת הרמזים גם על נציגם הקיצוני של משכילי אומאן, הירש בער הורוויץ: "התו' 'וביום הביכורים', סי' ד' בח"ש [בחלק שני, היינו התורה "ואת העורבים" וכו' בס' ליקוטי מוהר"ן תניינא] הי' מעשה, שספרו לפני רז"ל, שהזקן [הסבא משפול] הי' אמר שיהי' פרעסט ונתלהב מאד רז"ל ואמר: ער בארימט זיך מיט פרעסט! חרף חרף במערכות אלקים חיים, אבל דוד האט געזאגט, אז ער האט שוין געהאט אזא מעשה: ובא הארי והדוב, הוא הזקן, והירש בער [היינו אריה לייב הזקן משפולא והירש בער הורוויץ] והחזקתי בזקנו אין זייד"...⁷¹.

ה

ראינו כיצד נתפרשו מגעיו של ר' נחמן עם המשכילים בכמה מדרשותיו ושיחותיו וכן במסורת הברסלביית המאוחרת. אך משמעותם בעולמה של החסידות הברסלביית אינם מתמצים באלה בלבד. פרשה זו על מסגרתה הביוגרפית הריאלית והשלכותיה הרעיוניות היא, כאמור, תשתיתה של סוגיה גדולה, שמצאה ביטויים רבים ומגוונים במאמריו של ר' נתן בס' ליקוטי הלכות. כוונתי לתורת ירידת הצדיק, העומדת בדברי ר' נתן במזל קשריו הפאראדוקסאליים של ר' נחמן עם המשכילים המתפקדים. מאמרים אלה, ובייחוד כמה וכמה מהם, המיוסדים על התורה "תקעו תוכחה" בעניין התפילה בבחינת דין, הם מן המעניינים והחשובים ביותר בספרו האמור. זאת ועוד, סוגיית ירידת הצדיק בחסידות ברסלב בכלל, ובמאמריו של ר' נתן בפרט, רווייה בתורת המשיחיות הברסלביית, המסובכת ומסועפת, והיא צריכה דיון מקיף ומעמיק שאין כאן מקומו. אך קשר זה בין תורת ירידת הצדיק לבין תורת הגאולה בחסידות ברסלב יובלט ממילא בדברים שאביא להלן.

69 בעניין הכינוי "הזקן" ראה, י' וייס, ר' נחמן מברסלב על המחלוקת עליו, מחקרים בקבלה ובתולדות הדתות מוגשים לגרשם שלום, ירושלים תשכ"ח, עמ' קה.

70 פרפראות לחכמה, מח, עמודה ב.

71 ביאור הליקוטים (ירושלים תרצ"ה), שיחות וסיפורים מרבינו ז"ל [דף ד, עמודה א]. המסורת הקדומה ביותר בעניין זה, שנרשמה בלשון רמזים, מקורה בכרך סיפורים ורשימות "שהיה אצל ר' נפתלי ז"ל": "מתפאר בחורף, כי חרף מערכות אלקים חיים, אבל דוד לא נתיירא ממנו כלל ואמר שכבר היה לו מעשה עם ז' והחזיק אותו בז' שלו, כי בא הארי וכו' והחזקתי בזקנו' שהחזיק אותו בז', 'הכיתי והמיתי אותו'. כן יקום. ראת יש לו מערכה. עד כאן נאמרו לענין וכו' שספרו לפניו וכו' שיהי' חורף חזק". (ראה ספרו הנזכר של ר' אברהם חזן, ספר סיפורים נפלאים, עמ' יד).

התחברותו של ר' נחמן עם קצה ניגודו, היינו מעשיו התמותיים באומאן, אינם — לפי פירושו של ר' נתן, אלא הירידה אל הטומאה כדי לרוקנה מניצוצות הקדושה המשמשים לה חיות. הדוגמה המובהקת: שמשון כשהוצרך להכניע את הפלשתים, "שהיו מושלים בישראל, דהיינו שהס"א, שהם האומות, התגברו על ישראל, אז היה יניקתם מן הקדושה, ואז צריכין להשתמש בבחי' התפלה בבחי' דין של הבעל כח וע"כ היה הנס ע"י שמשון הגבור, שהיה גבור ובעל כח, והיה לו כח להתפלל תפלה כזו, וע"כ הלך אצלם לישא אשה, אצלם דייקא כדי להוריד עצמו עליהם[!], והם ירצו להתאחו בו, והוא מתוקף גבורתו וכחו יתגבר עליהם עי"ז דייקא...".⁷² ר' נתן גרס כאן מפני המסקנות הקיצוניות הבוקעות ועולות מתוך מאמר זה.⁷³ וראה צורך לסייג פעולה זו: "כי שם צריכין להיות בעל כח גדול, וגם אין להשתמש הרבה בבחי' זו שלא תתאחו בו ח"ו הס"א, וע"כ ארז"ל⁷⁴ שגם שמשון פגם אז". אולם, לפי דבריו במקומות אחרים, שלא אוכל לנגוע בהם כאן, יוצא כי סייג זה אינו תופס לגבי "הצדיק האמת", שלא נדבק בו שמץ מן החטא "שהוא זך מכל וכל, שהוא נקי וזך לגמרי מכל התאוות". היוקקותו של ר' נתן לדוגמה קיצונית מעין זו, שרעיונה העיקרי לקוח, כנראה, מספר גליא רזיא, שהזכרתי לעיל, אינה אלא עדות חותכת למידת חשיבותה של פרשת אומאן, ששימשה נשק חשוב בידי בעלי המחלוקת, אם בחיי ר' נחמן ואם אחריו.

ואכן, על-כך נרמז בדברי ר' נתן במקום אחר.⁷⁵ ובהקשר משיחי מובהק, שלפיו קץ הגלות תלוי ב"קבוצת הרחוקים". ייעודו של הצדיק הוא ייעוד של מקבץ נפשות ישראל האובדות והנידחות אל "הקבוצת הקדוש", "כי העיקר המעלה הוא כשנתוסף אל הקבוצת הקדוש נפש חדש, שהי' מתחלה רחוק כמו שהי' רחוק ועכשיו קרבוהו לעבודתו י"ת, שיתוסף ויהיה נעשה שכן אל הקבוצת הקדוש...". ויש לזכור כי מונח זה, "הקבוצת הקדוש", הוא כינויים העצמי של חסידי ברסלב! קירובם של פושעי ישראל אל הצדיק הגואל וחבורתו הקדושה פירושו — קבוצת נדחי ישראל. מעשה עצום זה הוא תוכנה של התפילה בבחינת דין, היינו התפילה ב"תוספות שכנים". "וכל עיכוב הגאולה ואריכת הגלות הוא מחמת ריבוי רחמנותו על כל הרחוקים והנדיחים מאד, שצריכין להתממה ולחכות עד שישמעו הרחוקים ויבואו ויתוספו אל הקבוצת הקדוש של ישראל וכו'". אך הסטרא-אחרא, שהצדיק-הגואל הוא אויבו הגדול והמסוכן ביותר, מתלבש בדמות החולקים על דרכו של הצדיק ובני סייעתו, כדי לשים לאל את מעשי הקירוב של הצדיק — מעשי הגואל: "כי כל המחלוקת שבכל דור ודור על צדיקי אמת והנלווים אליהם יש בהם ניצוצי קרח דתן ואבירם כמובא, כי את זה לעומת זה, כי הס"א מתגרה בהצדיק הבעל כח הנ"ל, שיכול לקבץ הרחוקים ולהוסיף שכנים רבים אל הקבוצת הקדוש...".⁷⁶

72 ליקוטי הלכות, יורה דעה, הלכות דברים היוצאים מן החי, הלכה ב, אות ה, ז.

73 זוהי אקטואליזציה מובהקת של הטיית הירידה לקליפות מן הפנימיות, לפי קבלת האר"י, אל המישור החיצוני ברוח השבתאות. אמנם יש להניח שהבאת הדוגמה של שמשון מקורה בספר "גליא רזיא", אבל אין להתעלם מכך שהדברים נכתבו אחרי התנועה השבתאית (הערת פרופ' י' תשבי).

74 ראה, למשל, סוטה, ט, ב.

75 ליקוטי הלכות, אבן העזר, הלכות פריה ורביה והלכות אישות, הלכה ה, אות ד-ה.

76 וראה עוד מאמרים חשובים בעניין זה, ליקוטי הלכות, הלכות ביהמ"ג, ו, יב; הלכות ס"ת, ד, י.

מאמר מלא עניין, המפיץ אור בהיר יותר על מעמדה הרעיוני המרכזי של פרשת אומאן בתורת החסידות הברסלבית, הוא מאמרו של ר' נתן בס' ליקוטי הלכות, הלכות השכמת הבוקר, הלכה ד, אות טז—יח. ומן הראוי להביא כאן קצת מלשונותיו באריכות:

"והנה ענין מחלוקת ב"ש וב"ה הנ"ל בענין התקרבות הנפשות הרחוקות מאד מאד, שאין ראוי מן הדין לקרבן, שב"ש אומרים 'פוחת והולך', להעלים האור מהן שלא יתקרבו, וב"ה אומרים 'מוסיף והולך', כי צריכין לעשות כלים וצמצומים כאלה באופן שיוכלו להאיר גם בהם אורו ית', כדי שיתקרבו גם הם וכנ"ל. הנה ענין מחלוקת זאת זהו בחי' כלל המחלוקת שבכל דור על הצדיקים השלימים, העוסקים לקרב נפשות הרחוקים להשי"ת, שרבים מאד קמים עליהם, וגם רבים מגדולי הצדיקים חולקים עליהם, מחמת שמדת הדין מתלבש בהם, ועי"ז נכנס בלבם טינא עד שנדמה להם כאלו אינו מתנהג כראוי וחולקים עליו, כאשר כבר הי' לעולמים ברוב הדורות, ובפרט בימינו בעקבות משיחא, שנתרבה הקטגוריא בין הת"ח מאד, וביותר על רבינו הגדול והנורא זצוק"ל על אשר מסר נפשו מנגד ועסק כל ימיו לרחם על ישראל, על כל הרחוקים, לקרבהם להשי"ת. וזה בחי' מחלוקת של השבטים על יוסף הצדיק, כי יוסף הוא בחי' הצדיק, שעוסק לקרב נפשות להשי"ת, ע"י שמוסיף והולך האור בכל יום, כי עושה בכל פעם צמצומים וכלים נפלאים באופן שיוכלו להתקרב כל מי שירצה בעולם. ועל שם זה נקרא יוסף, בחי' מוסיף והולך כנ"ל. והשבטים אעפ"י שכולם קדושים, כי היו כולם צדיקים גדולים, חלקו עליו בשביל זה וכנ"ל. וזה בחי' [בראשית, לו, א] 'וישב יעקב בארץ מגורי אביו' ודרז"ל, שהי' מגייר גרים⁷⁷ (כמובא בדבריו ז"ל). וזה 'אלה תולדות יעקב יוסף' [שם, שם, ב], היינו שיוסף הלך בדרך אביו, יעקב, והיה עוסק ג"כ לגייר גרים ולקרב הנפשות הרחוקות... כמו שיעקב גייר גרים ע"י עוצם חכמתו, שהי' יודע לעשות צמצומים כאלה עד שיוכל לרפאות החולים ביותר, כמו כן הי' יוסף הצדיק עוסק בזה תמיד... וזהו בחי' [שם, שם] 'יוסף בן שבע עשרה שנה הי' רועה את אחיו בצאן'; רועה צאן זה בחי' מנהיג הדור, שנקרא בכל מקום בשם רועה צאן. וזהו 'בן שבע עשרה שנה הי' וכו': שבע עשרה בגימ' 'טוב' כמובא, היינו שיוסף הי' טוב לכל והי' כולו טוב, ועי"ז הי' יכול לקרב הכל, כי מצא בהגורע שבגורעים גקודות טובות⁷⁸ ועי"ז קירבם להשי"ת. וזהו [שם, שם] 'והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה' וכו', שהם בני השפחות, שהם בחי' משפחות הירודות שבישראל. שהי' מוריד א"ע אליהם ביותר כדי לקרבם... והצדיק הגדול, בחי' יוסף, עוסק עמהם ומוריד א"ע אליהם, כדי לקרבם להשי"ת. וזהו 'והוא נער את בני בלהה ואת בני זלפה' וכו' ופרש"י⁷⁹, שהי' עושה מעשה נערות וכו', כי הצדיק האמת בעוצם חכמתו מוריד א"ע אליהם כ"כ עד שנדמה כאלו עושה מעשה נערות, כי מדבר עמהם שיחת חולין ואוכל

77 ראה שבת, כא, ב.

78 ראה בראשית רבא, פרשה פד (מהד' תיאודור—אלבק, עמ' 1004).

79 ראה לעיל, עמ' 72.

80 רש"י על בראשית לו ב. והשווה בראשית רבא, פרשה פד (מהד' תיאודור—אלבק, עמ' 1008).

ושותה עמהם ולפעמים מטייל ומשחק עמהם, וכל כוונתו כדי לקרבה עי"ז להש"י. וכמובן בדבריו ז"ל בכמה מקומות, כמה וכמה הצדיק מוריד א"ע אל העולם, שכל זה נחשב אצלו מעשה נערות. אבל כוונתו רצוי' להש"י לבד, בשביל לקרב הרחוקים מאד להש"י, שא"א לקרבה כ"א עי"ז... וזהו שחלם [בראשית לו, ז] 'והנה אנחנו מאלמים אלומים בתוך השדה', שפירושו קשרים, היינו בחי' צמצומים הנ"ל, שהם בחי' קשרים. כי הצמצום בחי' קשר, היינו שכולם היו עוסקים בזה, שהיו מאלמים אלומים ועושים קשרים וצמצומים כדי למשוך על ידם השגת אלקות, אבל הצמצומים והכלים של יוסף הצדיק עלו על כולם בבחי' [שם, שם] 'והנה קמה אלומתי וגם נצבה' וכו', שהקשר והצמצום שלו קמה וגם נצבה לעד ולנצח, [שם שם]. 'והנה חסובינה אלומותיכם ותשתחווין לאלומתי', שכולם צריכין לקבל ממנו השגות אלקים ע"י הצמצומים נפלאים שעשה בחכמתו העמוקה ע"י שעסק לקרב נפשות תמיד, שע"י זה זכה שאפי' הצדיקים הגדולים שעוסקין בזה להשיג השגות אלקות ע"י הצמצומים, גם הם צריכין לקבל ממנו, כי שלו עולה על כולם, בבחי' [משלי, לא, כט] 'רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה', שנאמר על הצדיק האמת הגדול ביותר העוסק לעשות כלים ולבושי' ולהמשיך תורה בחכמה אמיתיות כזאת עד שיוכלו להתקרב הכל להש"י, שזהו בחי' השבחה של אשת חיל [משלי לא] וכו' בחי' 'דרשה צמר ופשתים', שהם בחי' כלים ולבושים להשגת אלקות וכו'. וזהו בחי' 'היתה כאניות סוחר ממרחק' וכו' ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה' וכו', שבתוקף חשכת ליל הגלות של נפשות ישראל היא נותנת להם טרף וכו'. וכן הולך וסובב כל השבחה הקדוש הזה. וזה בחי' 'נודע בשערים בעלה', שהם בחי' שיעורין דאתון דאורייתא, היינו בחי' צמצומים הנ"ל, שהוא ממשיך בחכמתו, על ידם נודע הש"י בעולם, בחי' 'נודע בשערים בעלה' וכו'. וזהו 'פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה', ודרשו רז"ל⁸¹ זה הלומד תורה על מנת ללמדה, היינו כנ"ל, שמלמד תורתו לאחרים לקרבה להש"י. וזהו 'צופיה הליכות ביתה', שצופה הילוך ביתו איך יתנהג לעולם באופן שלא תכבה נרו לעולם ועד, שיהי' נשאר השארת חכמתו לדורי דורות לנצח, כי 'ולחם עצלות לא תאכל', כי לחמו ותורתו אינו לחם עצלות ח"ו, כי הי' זריז מאד בעבודתו ית', וע"כ 'קמו בניה ויאשרוה', הם התלמידים, שנקראים בנים, שקירבה להש"י. 'בעלה ויהללה', זה הש"י, כי הש"י מסכים על זה, כי חפץ בזה שיקרב כולם אליו, כי חפץ חסד הוא, וע"כ 'רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה', וכנ"ל.

אם נבוא לסכם בקצרה את דבריו של ר' נחמן, שהבאתי כאן, ולמצות את משמעותם, הרי דומה שבוולטים בהם כמה עניינים חשובים והם:

א. המחלוקת על ר' נחמן היא בעניין קירובן של "הנפשות הרחוקות מאד מאד", שלכאורה אין בהם תוחלת, כלומר בעניין מגעיו עם המשכילים האפיקורסים, שלא התנהלו במישור הסביר של פנייה אליהם בדברי הטפה ובנסיונות מקובלים ושיגרתיים להחזירם

81 ראה מסכת סוכה, מט, ב: 'ואמר ר' אלעזר מאי דכתיב 'פיה פתחה בחכמה ותורת אמת על לשונה' — וכי יש תורה של חסד ויש תורה שאינה של חסד, אלא תורה לשמה זו היא תורה של חסד, שלא לשמה זו היא תורה שאינה של חסד. איכא דאמרי: ללמדה, זו היא תורה של חסד, שלא ללמדה, זו היא תורה שאינה של חסד."

בתשובה, אלא באותות התקשרות ידידותיים: בשיחות רעים, בסעודות משותפות, בטוילים ומשחקים בצוותא.

ב. הליכותיו של ר' נחמן עם המשכילים היו בבחינת טכסיס, צימצום מכוון של קדושתו והלבשתה בלבוש חיצוני ירוד, או ירידה רצונית ממדריגתו כדי לקרבם אל הקדושה.

ג. פיסות-האחיזה של ר' נחמן באפיקורסים הן "הנקודות הטובות" השוכנות בכל ששם ישראל נקרא עליו. "נקודות" אלו הן תחוט המחבר את צדיק הדורות עם "הגרוע שבגרועים".

ד. דרכי ההנהגה הפאראדוקסאליים של ר' נחמן, שעוררו עליו מחלוקת מרה, בהם דווקא ייחודו ועמידתו המיוחדת כצדיק הדורות. פרק לא במשלי על אשת-חיל, שנתפרש על-ידי המפרשים הראשונים⁸² על התורה ומלמדיה, על "הנפש המשכלת" או על השכינה⁸³, נאמר "על הצדיק האמת הגדול ביותר", ש"הי' זריז מאד מאד בעבודתו ית'", עליו דווקא נאמר "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה". וכדי שלא להשאיר ספק לגבי זיהויו של צדיק מופלג זה עם ר' נחמן מברסלב בא ר' אברהם חזן, מבחירי החסידים הברסלביים כשני דורות אחרי ר' נתן, והצהיר בצדק: "והמעייין יבין מאליו, שמה שלא יזכירונו [את ר' נחמן] שם [היינו במאמרו של ר' נתן שהבאתי כאן] וכן בשאר מקומות בדבריו הק', כי אם בדרך כלל בשם צדיק, הוא מפני דרכי שלום וכבוד אלקים הסתר דבר. וגם כי אנגם שגם זה אמת, כי כל צדיק הדור יש בו בחי' משה משיח כמובא בדבריו ז"ל, אבל בודאי העיקר הוא "העלית על כולנה", שהוא משה משיח בעצמו, כנשמע כ"פ מפיו הק' בפירוש"⁸⁴.

ולסיום אביא בקצרה דברים על מגעי ר' נחמן עם המשכילים מזווית ראייתם של האחרונים, כביכול, כפי שהם משתקפים באספקלריית ר' נתן ור' נחמן מטש-הרין. ר' נתן מפרש את "האגדה הפליאה מאד בענין הסבי דבי אתונא"⁸⁵ בגמרא בכורות דף ה, ב כך: "כי מה שסיכן א"ע הצדיק ריב"ח [ר' יהושע בן חנניה] לירד למקום הסט"א שמשם יניקת חכמות החיצוניות, שעוסקים בהם חכמי יון, שהם בחי' הסט"א, זה בחי' אחת עם מה שירד יוסף הצדיק למצרים, שהיתה מלאה גילולים וחכמות חיצוניות... וזה בעצמו בחי' ריב"ח, שהוריד א"ע לחכמי יון... כי ריב"ח רצה אז להכניע ולשבר כחם של חכמות דסט"א, שהם בחי' סד"א [סבי דבי אתונא], שעיקר יניקותם ממחשבות רעות של תאוות רעות, וע"כ הוכרח להוריד א"ע אל הצנור שלהם, שמשם יונקים כחם, וכמובא בדבריו ז"ל בהתורה "ראיתי מנורת זהב" וכו' בלק"א, סי' ח', ע"ש. וכשהצדיק מוריד א"ע אליהם אינם מבינים כוונתו וסוברים שגם הוא כשאר ההמון הנלכדים במצודתם שנותנים כח להסט"א ע"י תאוותם

82 ראה, למשל, שמואל ק' מירסקי, אשת חיל, הדואר (שבועון), גל' מד, יב שבט תשכ"ה.

83 ראה, למשל, י' תשבי, משנת הוזהר, הנ"ל, א, עמ' רלח.

84 כוכבי אור: חכמה ובינה, עמ' קי, סי' כא. והשווה דברים רבה, פרשה יא, הדורש את הכתוב "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה" על עילוי של משה על אדם הראשון, נח, אברהם, יצחק ויעקב, וראה דברי ר' ישעיה הורוויץ המבאר מדרש זה "שהיות לו [למשה] המעלות של כלם ההם בעצמם והוא היה עולה לו על כלם...". (שני לוחות הברית, מס' שבועות, למברג 1860, כרך ב, דף קטז).

85 ליקוטי הלכות, הל' שבת, הלכה ו, אות ח.

הרעות. וכמובן כ"ז במ"א בהתורה 'תקעו' ג' בל"ת, סי' ח', ע"ש... 'אמרו ליה [סבי דבי אתונא לר' יהושע בן חנניה]: מאי עבדתך? א"ל: חכימא דיהודאי אנא, שהשיב להם שהוא חכם יהודי, שכל חכמתו היא רק חכמת היהדות... אבל המון עם יכול להיות שמתערב בחכמתו איזה חכמה של חוץ. אבל 'אנא חכימא דיהודאי', שכל חכמתי היא רק חכמת היהדות לא זולת. 'אתאי למגמר חכמה מניכו', כי אני חזק בדעתי שאני יכול לקבל חכמה גם מכם, כי באמת מי שהוא חכם אמתי יכול לקבל חכמה ורמזים להתקרב להש"י אפי' מתוקף הסט"א ומחכמי או"ה, כי בכל מקום יש בהעלם איזה טוב בבחי' 'בכל מקום מוקטר ומוגש לשמי', רק שאר בני אדם אסורים לסכון עצמן ליכנוס לשם, שלא יתי' נלכד שם ח"ו...".

כיוצא בזה ובהדגשה יתירה מצינו בדברי ר' נחמן מטשהרין: "שהצדיק שרוצה להכניע ולהשפיל את הרשעים... הוא מוכרח להוריד עצמו לתוך המדות רעות של הרשעים לפי שעה, בכדי לקלקל הצינורות שלהם... והם, בשעה שיורד הצדיק להמדות שלהם, הם טועין לומר כאילו הצדיק חפץ ג"כ במדותיהם ח"ו וסוברין שע"ז יתפסו אותו ויתגברו עליו ביותר...".⁸⁶

במאמרים אלה יש משום תשובת מה לשאלתו של ר' נפתלי שהבאתי למעלה: "במה יש לאלו הקלי עולם איזה שייכות והתקרבות אליו". אך מותר להוסיף בדרך ההשערה, כי המשכילים נמשכו אחרי ר' נחמן מכמה טעמים נוספים: א. הקסם שהוקסמו מאישיותו החיונית, מערנותו למתרחש בסביבתו החיצונית, מנכונותו וצמאונם הנפשי לקלוט חדשות הזמן. ב. נפש המשורר שבו וכוחו האומנותי גירו את סקרנותם. ג. רעיונותיו הנועזים ומרדנותו בגדולי המפורסמים שבמנהיגי החסידות נטעו בלבם תקוות, שנכדו המפורסם של הבעש"ט יוכל לשרת בידועים או שלא בידועים את מטרותיהם הם.

ירושלים תש"ל

86 ירח איתנים, ירושלים תשי"א, עמ' כט (על המאמר "ראיתי מנורת זהב" שבס' ליקוטי מוהר"ן קמא. הפאגינאציה בס' ירח איתנים משובשת).